

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepкова 28

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 11 — ČÍSLO 5

OBSAH

KAČALA, J.: Kultivovanie spisovného jazyka	129
HORECKÝ, J.: O prekladaní terminológie	136
MASÁR, I.: O filozofickej terminológii	139
KOČIŠ, F.: O preklade textov z politickej ekonómie	144
KOŠECKÁ, J.: Internacionalizmy v terminológii železničnej dopravy	148
SKLADANÁ, J.: Slová prevzaté z latinčiny a internacionalizmy	154
MAJTÁN, M.: Slovná zásoba z okruhu získavania kultúrnej pôdy v slovenských terénnych názvoch	156
Slovenské entomologické názvoslovie IV	163

Rozličnosti

Zástava srdca? V. Betáková	173
Bezozvyšková, či bezzvyšková diéta? E. Smiešková	174
Názvy typu <i>Norfolk</i> — <i>norfol-ský</i> . K. Palkovič	175
Pieniny — (do) Pienin, nie (do) Pienín. J. Jacko	177

Správy a posudky

Seminár o preklade vedeckých a odborných textov. I. Masár	179
O jazyku učebnice pre osobitné školy E. Rísovej	180
Nedobry preklad dobrej knihy. J. Ružička	183
Sympatická terminologická pomôcka. I. Masár	184
Astronómia s jazykovými chybami. L. Dvonč	186

Kultivovanie spisovného jazyka

JÁN KAČALA

Ak je na styk ľudí nevyhnutný jazyk, tak na kultúrny styk je nevyhnutný akoby jazyk na druhú, jazyk kultivovaný ako osobitné umenie, jazyk normovaný.

A. M. Peškovskij

1.0. Ak chápeme jazyk ako systém znakov používaných na dorozumievanie v ľudskej spoločnosti, vystupujú v súvisi s kultivovaním jazyka do popredia najmä tri skutočnosti: spoločenská povaha jazyka (vzťah jazyka a spoločnosti, resp. vzťah systému a okolia), dorozumievacia funkcia jazyka a chápanie jazyka ako systému. Jazyk ako systém má podľa toho zmysel iba v spoločnosti, v ktorej sa používa na dorozumievanie, v ktorej sa realizuje ako reč, resp. ako súbor jazykových prejavov.

Toto konštatovanie predstavuje jednu zo základných téz marxistickej koncepcie jazyka a jazykovedy, a práve preto ho treba položiť za východisko celého nášho ďalšieho uvažovania. Ak totiž jazyk funguje ako dorozumievací prostriedok v ľudskej spoločnosti a ak kultivovanie jazyka, chápeme ako cieľavedomú činnosť smerujúcu k rozvíjaniu jazyka, resp. jeho spisovnej podoby, potom aj kultivovanie jazyka má vychádzať zo spoločenských potrieb a má sa konať v záujme danej spoločnosti, má zodpovedať jej potrebám a požia-

davkám. Ak vychádzame z podmienok socialistickej spoločnosti, je len prirodzené, že kultivovanie jazyka má plniť potreby a požiadavky tejto socialistickej spoločnosti.

1.1. Zo strany spoločnosti možno teda hovoriť o „tlaku“ na jazyk a na jeho rozvíjanie v záujme tejto spoločnosti. Tento „tlak“ je prirodzeným dôsledkom toho, že jazyk je produktom spoločnosti a ako taký má povahu nástroja tejto spoločnosti (nástroja dorozumievania, poznávania a myslenia), že teda v dvojici spoločnosť a jazyk má určujúce, primárne postavenie spoločnosť, kým jazyk je podmienený a sekundárny. Na takýto vzájomný pomer spoločnosti a jazyka by sme mohli priniesť doklady z mnohých oblastí jazyka, z jeho dejín aj z jeho fungovania v súčasnej spoločnosti; no z druhej strany treba povedať aj to, že jazyk spätne pôsobí na spoločnosť, ktorá je jeho tvorcom aj nositeľom, a stáva sa výrazným znakom spoločenstva ľudí zoskupeného v národe. V tejto súvislosti je dôležitá najmä integrujúca funkcia spisovného jazyka vo vzťahu k národnému spoločenstvu.

1.2. V teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa všeobecne prijíma zistenie, že spisovný jazyk ako celok, príp. jeho norma je výsledkom regulovaného vývinu (porov. napr. Havránek, 1932, s. 35; Ružička, 1967, s. 11), resp. že je možné regulovať sociálnu rečovú činnosť (Skvorcov, 1970, s. 101). Podstatnú zložku regulačnej činnosti vo vzťahu k jazyku predstavuje kultivovanie jazyka, resp. kultivovanie reči.

Kultivovanie spisovného jazyka (lebo o ten tu ide predovšetkým) je vecou všetkých používateľov spisovného jazyka, no rozhodujúcu úlohu pri ňom majú tvorivé skupiny používateľov, ktoré majú na to nevyhnutné predpoklady v tom, že dobre poznajú jazyk a cieľavedome ho používajú vo zvukovej i písomnej podobe; osobitné miesto medzi tvorivými skupinami používateľov spisovného jazyka zaujímajú jazykovedci. Medzi tvorivé skupiny používateľov spisovného jazyka rátame najmä spisovateľov, vedeckých pracovníkov, prekladateľov, štátnikov, politikov, novinárov, publicistov, redaktorov a ďalších pracovníkov hromadných oznamovacích prostriedkov, ktorí s jazykom pracujú profesionálne a cieľavedome. Osobitné postavenie jazykovedcov pri kultivovaní jazyka spočíva v tom, že na základe vedeckého poznania jazykových zákonitostí a prostriedkov aj fungovania jazyka v spoločenskej komunikácii, ako aj na základe poznania úrovne vývinu spoločnosti a jej komunikačných potrieb hodnotia podľa prijatých kritérií jazykové prostriedky, najmä nové prvky v jazykovej praxi, pôsobia na ich uštieľovanie, resp. na ich odsúvanie z jazykovej praxe alebo v spolupráci so zainteresovanými odborníkmi priamo tvoria a uštieľujú nové výrazové prostriedky a kodifikujú

ustálené aj nové vyjadrovacie prostriedky v normatívnych príručkách (v sústavných normatívnych opisoch jednotlivých jazykových rovin, vo výkladových slovníkoch, v ortoepických a pravopisných príručkách, v terminologických slovníkoch, v názvoslovných normách a v ďalších príručkách).

1.3. Spomínaný „tlak“ spoločnosti na jazyk možno vidieť aj v tom, že nové prvky v jazykovej praxi sú dôsledkom spoločenskej praxe, spoločenskej komunikácie, vznikajú teda v samej jazykovej praxi, v jazykových prejavoch, resp. v reči, a odtiaľ sa tlačia do systému, resp. do normy. Majú teda tendenciu stať sa súčasťou normy, resp. systému a rozmnožiť jeho inventár tak, žeby sa stali celospoločensky platnými. Medzi jazykom a rečou je teda úzka spätosť, povedali by sme dialektický vzťah a jednota (vo formulácii J. Ružičku [1976, s. 4] je to dialektická jednota abstraktného jazykového systému a konkrétného textu), lebo v jazykovom systéme niet ničoho, čo by nebolo bývalo v reči. Reč, jazykový prejav je takto nie iba realizáciou systému, lež geneticky aj východiskom a predpokladom systému. Pravdaže, po utvorení sa systému, resp. po ovládnutí systému používateľom sa systém stáva východiskom a predpokladom realizácie v reči, resp. v jazykových prejavoch. Aj v dvojici jazyk a reč má teda primárne postavenie reč, a nie jazyk (Horecký, 1975). Pre regulačnú prácu jazykovedcov vyplýva z toho poznatok, že majú podporovať predovšetkým rozvoj tých zákonitostí v systéme, ktoré sú najvšeobecnejšie a ktoré utvárajú predpoklady na hladké zaradenie sa nových prvkov do systému.

1.4. Z úzkej spätosti jazyka so spoločnosťou možno vyvodiť aj ďalší poznatok, a to že kultivovanie jazyka nemožno robiť iba na základe vedeckého poznania samého jazyka ako abstraktného dorozumievacieho systému (kódu). Na to, aby táto odborná a zároveň aj kultúrno-politická činnosť bola účinná, treba poznať aj stav, úroveň rozvoja a dejiny spoločnosti, ktorá používa daný jazyk na dorozumievanie a myslenie. Z nepoznania, príp. nerešpektovania stavu spoločnosti a jej potrieb vznikajú pri regulačnej práci jazykovedcov kolízie medzi jazykovedcami a používateľmi, resp. ich istými vrstvami a to nie je ani na prospech jazyka, ani na prospech spoločenskej komunikácie. Jazykovedci sú neoddeliteľnou súčasťou spoločnosti a patria takisto medzi používateľov jazyka. Svoju odbornú prácu vykonávajú v mene spoločnosti (mohli by sme povedať: z poverenia spoločnosti) a v jej záujme.

Odborná činnosť jazykovedcov sa zakladá na istej teórii jazyka a jazykovedy. Hodnota, resp. životnosť takejto teórie je podmienená nie iba „čistou“ vedeckosťou, ale aj tým, ako daná teória zodpovedá historicko-spoločenským súvislostiam jazyka a spoločenstva, ktorému

daný jazyk patrí. Aj tento aspekt vzťahu spoločnosti a jazyka svedčí o tom, že spoločnosť má k svojmu dorozumievaciemu prostriedku aktívny pomer. Ako vidieť, vzťahy spoločnosti a jazyka sú mnohostranné a bohaté a pri úvahách o kultivovaní jazyka treba z nich vychádzať ako z axiómy. Spoločenská podmienenosť jazyka má aj v našich súvislostiach prvoradý význam, lebo kultivovanie jazyka slúži spoločenskej komunikácii a spoločnosti, robí sa v záujme spoločnosti a z hľadiska jej potrieb.

2.0. Dorozumievacia funkcia jazyka je takisto bytostne spätá so spoločenským charakterom jazyka. Jazyk vznikol v pracovnom procese ako dorozumievací prostriedok ľudského spoločenstva a byť dorozumievacím prostriedkom predstavuje priam zmysel jazyka a jeho fungovania v spoločnosti. Dorozumievací prostriedok v rozvitej spoločnosti plní mnohoraké úlohy, a preto má spĺňať viaceré požiadavky: má mať jednotnú normu, pričom sa v nej v istých bodoch nevylučujú ani varianty, má byť primerane ustálený, ale pritom schopný prijímať nové prvky, jeho výrazové prostriedky majú byť bohaté, štylisticky diferencované, no zároveň majú mať celospoločenskú platnosť a spravidla sú kodifikované v normatívnych príručkách. Tieto požiadavky kladie na rozvitý spisovný jazyk spomenutá teória jazyka a jazykovedy a na to, aby im spisovný jazyk vyhovo- val, vyvíja sa zo strany spoločnosti cieľavedomá regulujúca činnosť — kultivovanie (zveľaďovanie) jazyka. Podľa týchto požiadaviek zveľaďujú jazyk všetky tvorivé skupiny používateľov, ale samy požiadavky sú opäť výrazom spoločenského záujmu na hladkej, plynulej komunikácii, na efektívnom dorozumívaní.

Týmto požiadavkám sa v jestvujúcich teóriách jazyka, resp. jeho spisovnej podoby venuje napospol značná pozornosť (porov. v ostatnom čase napr. Jedlička, 1974, s. 52 n.), preto sa nimi nebudeme zaoberať osobitne. Pokladali sme však za potrebné podčiarknuť ich spoločenský aspekt; osobitne sa chceme dotknúť iba jednej z týchto požiadaviek, a to celospoločenskej platnosti vyjadrovacích prostriedkov.

2.1. Celospoločenská platnosť vyjadrovacích prostriedkov značí, že vyjadrovacie prostriedky svojím miestom v jazykovom systéme, ako aj svojimi vlastnosťami a funkciou platia v celom rozsahu spoločenskej komunikácie; čiže sféra ich používania môže byť síce v jazykovej praxi istým spôsobom obmedzená (štýlovo, resp. štylisticky), ale sú platné celospoločensky, lebo ak sa ktorýkoľvek používateľ spisovného jazyka má vyjadrovať v danej komunikatívnej sfére primerane a funkčne, sú preňho záväzné tie prostriedky, ktoré platia, resp. sú zaužívané v danej komunikatívnej sfére. Výrazne to platí o odbornej terminológii, ale môžeme to vzťahovať povedzme aj na

iné príznakové vyjadrovacie prostriedky: ak napr. istý výraz má príznak zastaranosti, nemôže ho jednotliviec používať ľubovoľne ako neutrálny, t. j. bez príznaku zastaranosti. Čiže to, čo platí celospoločensky, platí aj nadindividuálne. Nadindividuálna, resp. celospoločenská platnosť vyjadrovacích prostriedkov je objektívna a súvisí so štýlovou diferenciáciou spisovného jazyka a jeho prostriedkov. Celospoločenská platnosť sa týka aj dodržiavania sémantickej a formálnej ustálenosti výrazových prostriedkov a pod.

3.0. Téza o systémovom charaktere (usporiadaní) jazyka sa v súčasnej jazykovede prijíma ako axióma. Systémový charakter jazyka je podmienkou úspešného plnenia dorozumievacej funkcie jazyka i ovládnutia a používania jazykového systému príslušníkmi daného spoločenstva. V systéme treba hovoriť jednak o prvkoch, jednotkách systému, jednak o ich vzájomných vzťahoch a jednak o zákonitostiach podmieňujúcich tieto vzájomné vzťahy a fungovanie prvkov v komunikácii. Vedecký výskum prináša postupne čoraz viac poznatkov o jazykových zákonitostiach, o podstate a miere ich závažnosti v jazykovej stavbe. Prehĺbené vedecké poznanie jazykového systému a zákonitostí jeho fungovania v spoločenskej komunikácii takto umožňuje, aby sa rozsah uplatňovania jazykových zákonitostí istým spôsobom ovplyvňoval, aby sa na fungovanie istých zákonitostí utvárali priaznivé podmienky, resp. z druhej strany aby sa rozsah uplatňovania istých (povedzme neživých, periférnych alebo rušivých) tendencií obmedzoval. Všeobecne povedané malo by tu ísť o posilňovanie systémového charakteru jazyka, o podporovanie tých zákonitostí v jazykovom systéme, ktoré sú najvšeobecnejšie a najrozšírenejšie, ktoré sú v centre daného systému a sú preň najcharakteristickejšie, ktoré teda robia z jazyka vyvážený a spoľahlivo fungujúci systém, dobre plniaci všetky úlohy, ktoré naň kladie spoločnosť v súčasnej etape rozvoja.

Pri formulovaní tejto zásady vychádzame z toho, že činnosť jazykovedcov pri zvelaďovaní jazyka by nemala vedome narušovať systémovosť jazyka, lebo by to nebolo v zhode s potrebami používateľov, ktorým tento jazyk slúži. Dynamicky sa rozvíjajúca spoločnosť, v akej žijeme, nemôže totiž mať záujem na veľmi komplikovanom dorozumievacom prostriedku (komplikovanosťou tu, prirodzene, nemáme na mysli bohatstvo výrazových prostriedkov a štýlovú diferenciaciu spisovného jazyka), lež práve naopak na relatívne jednoduchom a pravidelnom systéme, ktorý si používatelia osvoja pomerne ľahko a spoľahlivo. Je totiž všeobecne známe, že sa mnohí používatelia spisovnej slovenčiny ponosujú na priveľkú komplikovanosť spisovnej slovenčiny a že aj v súvisi s vyučovaním slovenčiny je dosť rozšírená mienka o slovenčine ako o ťažkom jazyku (mienka založená pre-

dovšetkým na pravopise). Nespomíname tieto hlasy preto, že by sme im chceli dávať za pravdu — pokladáme ich skôr za mýty —, pripomíname ich preto, že pokladáme za prirodzené, ak sa používajú spisovného jazyka dožadujú, aby nástroj ich komunikácie bol pravidelný (máme tu na mysli predovšetkým formálne zákonitosti platiace v hláskosloví a v morfológii a formálno-sémantické zákonitosti platiace pri tvorení nových slov). Takýto dorozumievací prostriedok je pre používateľa výhodný z hľadiska osvojenia i z hľadiska používania. Možno teda povedať, že požiadavka posilňovať systémový ráz jazyka je v súhlase s komunikačnými potrebami súčasnej, mnohostranne sa rozvíjajúcej spoločnosti.

3.1. Pravdaže, systémovosť jazyka nemožno pretláčať a nemožno rozvíjať systémovosť jazyka priamočiaro všade, najmä nie tam, kde si porušenie systému vynútilo používanie jazyka v spoločenskej komunikácii a kde sa toto porušenie systému už ustálilo, kde sa už stalo súčasťou normy. Úsilie upevňovať systémový ráz jazyka nemôže teda smerovať proti stabilite jazykového systému (podľa B. Havránka [1932, s. 40] je požiadavka stability imanentným znakom normy vôbec; o požiadavke stability porov. i dôkladnú štúdiu V. Mathesiуса [1932]). Týka sa to skôr tých javov, ktoré v jazyku v súvisi s rozvojom vedy, techniky, spoločenského života pribúdajú. Nazdávame sa, že súčasný stupeň poznania nášho národného jazyka umožňuje, aby jazykovedci vedeli zodpovedne zvážiť, kedy je pri kultivovaní jazyka možné postupovať v súlade so zásadou posilňovania systémového rázu jazyka a kedy rešpektovať porušenie systému v istom bode. Táto práca, pravdaže, popri odbornej stránke má širšiu, spoločenskú stránku. Jazykovedci majú túto prácu robiť s vedomím najvyššej zodpovednosti za celospoločenský nástroj dorozumievania a myslenia.

3.2. Uvedené faktory [t.j. rozvíjanie systémového charakteru spisovného jazyka a upevňovanie jeho stability, ako aj požiadavka dobrého fungovania jazykového systému v spoločenskej komunikácii] sú určujúce aj pre vzťah k preberaným jazykovým prostriedkom. Z dejín slovanských spisovných jazykov je známe, že obohacovanie spisovného jazyka týmto spôsobom neprebiehalo bez obmedzení, ne-regulovane: „*V každom prípade kontaktu jazyková štruktúra preberajúceho jazyka pôsobí ako filter, cez ktorý prechádzajú preberané javy.*“ [Horecký, 1937, s. 44]. V súlade s tézou B. Havránka o aktivite jazyka, ktorý preberá isté jazykové javy z iného jazyka (Havránek, 1963, s. 343), treba posudzovať aj preberanie vyjadrovacích prostriedkov z iných jazykov do spisovnej slovenčiny: jazykovedná teória ani praktická činnosť v okruhu jazykovej kultúry nekladie prekážky preberaniu potrebných výrazových prostriedkov z iných jazykov

{najmä internacionálnych pomenovaní alebo odborných termínov), lebo tieto prvky značia obohatenie výrazových prostriedkov spisovnej slovenčiny a sú v súlade s komunikačnými potrebami dynamicky sa rozvíjajúcej spoločnosti v podmienkach medzinárodnej ekonomickej a vedeckej integrácie, predovšetkým vo svetovej socialistickej sústave.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

HAVRÁNEK, B.: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Red. B. Havránek a M. Weingart. Praha, Melantrich A. S. 1932, s. 32—84.

HAVRÁNEK, B.: Charakter a úkoly srovnávacího studia spisovných jazyků slovanských. In: Studie o spisovném jazyce. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, s. 337—344.

HORECKÝ, J.: Vzťah spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 41—45.

HORECKÝ, J.: Aktuálne úlohy našej jazykovedy. Nedeľná Pravda, 8, č. 2 {10. 1. 1975}, s. 6.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii. Praha, Universita Karlova 1974, 228 s.

MATHESIUS, V.: O požiadavku stability ve spisovném jazyce. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Red. B. Havránek a M. Weingart. Praha, Melantrich A. S. 1932, s. 14—31.

RUŽIČKA, J.: Problémy jazykovej kultúry. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 9—22.

RUŽIČKA, J.: O význame publicistického štýlu. Kultúra slova, 10, 1975, s. 3—5.

SKVORCOV, L. I.: Norma. Literaturnyj jazyk. Kultura reči. In: Aktualnyje problemy kultury reči. Red. V. G. Kostomarov a L. I. Skvorcov. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1970, s. 40—103.

Ks

O prekladaní terminológie*

JÁN HORECKÝ

Pri úvahách o prekladaní odborných textov sa veľmi často naráža na problém, ako prekladať odborné termíny. Hneď na začiatku však treba povedať, že termíny sa zásadne nemajú prekladať, ale jednoducho substituovať. Ak je totiž istý vedný odbor dost' vyvinutý, má aj svoj systém pojmov a paralelne s tým aj systém termínov (ktoré chápeme ako pomenovania pojmov). Je prirodzené, že systém pojmov je nadjazykový, nezávisí priamo od národného jazyka, kým systémy termínov môžu byť v rozličnej miere rozdielne podľa jazykov.

Pravda, aj tieto rozdielnosti v jazykovom vyjadrení pojmov sú dôležité a treba im venovať pozornosť aj v teórii prekladu, lebo poznatky získané rozborom jestvujúcich terminologických systémov možno uplatniť v takých prípadoch, keď v cieľovom jazyku ešte niet príslušných termínov a keď autori odborných prác skutočne tvoria nové termíny (často preberaním, ale nezriedka aj prekladaním).

Analýzou vzťahu medzi pojmom a termínom (pomenovaním pojmu) sa zisťuje, že tento vzťah nie je taký priamočiary, aby sme z povahy pojmu mohli usudzovať na podobu termínu. Mnohé vlastnosti pojmu sa nedajú vyjadriť v pomenovaní; o tom, ktoré zo základných vlastností pojmu sa v danom jazyku vyjadrujú v pomenovaní, rozhoduje sa na niekoľkých rovinách.

Napríklad pojem, ktorý sa v slovenčine (ale aj v iných jazykoch) pomenúva spojením *diktatúra proletariátu*, vymedzuje sa na základnej logickej rovine súhrnom niekoľkých vlastností, resp. logických predikácií, ktoré možno (bez nároku na presnosť a úplnosť) vyjadriť takto: 1. diktatúra je spôsob vládnutia, 2. vládnúcou silou je proletariát, 3. cieľom je prechod od kapitalizmu k socializmu, resp. komunizmu, 4. metódou je likvidácia vykorisťovania, 5. vykorisťovanie sa likviduje za aktívnej spoluúčasti vykorisťovaných, 6. prostriedkom je istá štátna forma.

Z tohto logického spektra sa v našich reláciách vyberajú v podstate dve predikácie, ktoré tvoria sémantický základ termínu. Je to spôsob vládnutia a vykonávateľ vládnutia (predikácie č. 1 a 2). O tomto výbere sa rozhoduje na sémantickej rovine, ktorá ešte len

* Príspevok odznel ako referát na seminári o odbornom a vedeckom preklade konanom 27.—28. januára 1977 v Devíne. Ako diskusné príspevky odzneli aj články I. Masára a F. Kočiša uverejnené v tomto čísle na s. 139—144 a 144—148. Správu o seminári pozri v tomto čísle na s. 179—180.

nepriamo súvisí s konkrétnym jazykom. Na onomaziologickej rovine sa rozhoduje už aj o tom, akými slovami sa vyjadria vybrané dve logické relácie. V slovenčine (ako aj vo väčšine iných jazykov) sú to slová *diktatúra* a *proletariát*. Napokon na onomatologickej rovine (na vlastnej pomenovacej rovine, pri vlastnom pomenúvacom akte) sa rozhodne, že spôsob vládnutia — *diktatúra* — bude v nominatíve a vykonávateľ vládnutia — *proletariát* — bude v genitíve ako forme nezhodného prívlastku, teda nie napr. v podobe prídavného mena *proletársky*. Výsledná podoba termínu bude *diktatúra proletariátu*.

Takáto analýza je potrebná pri porovnávaní termínov medzi dvoma alebo viacerými jazykmi, lebo ukáže, že niektoré termíny sú zhodné na všetkých rovinách, niektoré sa môžu zhodovať na nižších rovinách, ale majú odlišné formálne znenie (onomatologickú štruktúru) a pod.

Na onomatologickej rovine je napr. zhoda medzi ruským a slovenským znením *diktatúra proletariátu*. Ale už v dvojiciach ako *proces truda* — *pracovný proces*, *klas buržuazii* — *buržoázna trieda* je onomatologická štruktúra rozdielna: kým v ruštine je nezhodný prívlastok, v slovenčine býva zhodný prívlastok. Prejavuje sa tu tendencia v slovenčine vyjadrovať rozličné príznaky zhodným prívlastkom, ak tomu nebránia osobitné dôvody (ako je to napr. v termíne *diktatúra proletariátu*).

Možno uviesť aj príklady na rozdielnosť v onomaziologickej štruktúre, teda vo výbere pomenúvacích prostriedkov. Ak proti rus. termínu *vlasti* stojí v slovenčine pomenovanie *mocenské orgány*, znamená to, že za základ pomenovania v slovenčine sa berú výraznejšie prostriedky ako v ruštine.

Ako príklad na rozdielnosť v sémantickej štruktúre možno uviesť dvojicu *naučnýj komunizъм* — *teória vedeckého komunizmu*. Na rozdiel od ruštiny sa tu v slovenčine zahŕňa do pomenovania ešte tretia logická predikácia, totiž teória. Podobná je aj dvojica *perechod k komunizmu* — *obdobie prechodu ku komunizmu*.

Záver y a poznatky z takejto analýzy vzťahu pojmu a termínu na všetkých rovinách by mali byť východiskom aj v takých prípadoch, keď sa v danom národnom jazyku dotvára terminológia, resp. keď sa mnohé termíny skutočne prekladajú z pôvodného jazyka do cieľového jazyka.

Treba však pripomenúť, že ani v takejto situácii nie je jediným riešením preklad. Dosť často sa jednoducho preberajú slová z pôvodného jazyka (napr. *eser*, *subotnik*, *diktatúra*), ale často nastáva pri preberaní adaptácia, a to sémantická aj formálna. Ako príklad na sémantickú adaptáciu sa uvádzajú slová *brigáda*, *front*. Formálne

úpravy sa týkajú napr. preberania slovies, pri ktorých sa nevyhnutne musia použiť slovenské formové prostriedky (tematické, gramatické, formové morfémy). Tak angl. *to edit* sa musí upraviť do podoby *editovať* (*preeditovať*, *posteditovať*, *makroeditovať*), *to format* do podoby *formátovať*. Aj pri takomto preberaní a upravovaní platia isté podmienky. Týmto podmienkam napr. nevyhovuje úprava *to referen-*
ce na *referencovať*, *to instate* na *instancovať*.

Pri skutočnom prekladaní — ide vo veľkej väčšine prípadov o živé jazyky — sa slovo pôvodného jazyka nahrádza slovom cieľového jazyka, ak je takáto substitúcia dostatočne presná: *basis* — *základňa*, *memory* — *pamäť*, *edge* — *hrana*.

Pri prekladaní viacslovných termínov je výhodné zachovať aspoň zhodnú onomaziologickú štruktúru, ako je napr. v dvojiciach *stroj žizni* — *spoločenské zriadenie*, *date structure* — *štruktúra dát*, resp. *dátová štruktúra*, *date element* — *položka dát*, *dátová položka* (ako vidieť, onomatologická štruktúra môže variovať).

Ak sa pri dotváraní terminológie príliš narúša sémantická štruktúra (a tým aj úsilie o vytváranie integrovanej terminológie), vznikajú rozličné ťažkosti. Vidieť to na dvojici termínov *hard-ware* a *soft-ware* proti slovenským termínom *technické vybavenie* (*počítača*) a *programové vybavenie* (*počítača*): domáce podoby termínov sa v praxi uplatňujú pomerne málo práve pre svoju značnú sémantickú odlišnosť od pôvodných termínov.

Na druhej strane však aj prílišný dôraz na dodržiavanie zhody na sémantickej rovine môže narážať na ťažkosti, najmä v takých prípadoch, keď sa v pôvodnom jazyku ako sémantické prvky berú metaforické alebo vôbec obrazné prvky. Túto tézu možno ilustrovať na terminológii procesov a na pokuse o prevedenie anglickej terminológie do slovenčiny.

Tri základné stavy v teórii procesov sa v angličtine označujú ako *ready*, *running* a *sleeping*, do slovenčiny sa tieto označenia prevádzajú doslovne ako *pripravený*, *bežiaci* a *spiaci* (*proces*), teda zachováva sa zhoda na sémantickej i onomaziologickej rovine, menšie rozdiely sú na onomatologickej rovine.

Nejednotnosť a rozpaky sú však pri označovaní činnosti pri prechode od jedného stavu k druhému. Na označenie prechodu od spiacieho procesu k pripravenému sa používa termín *activation* — *aktívácia*. Tento termín sa však používa aj na označenie prechodu od pripraveného procesu k bežiacemu procesu, čo je zrejme značná nevýhoda. Najnápadnejšie však je označenie prechodu od bežiaceho procesu k spiacemu; hovorí sa o uspávaní (*uspať*, resp. *uložiť sa*). Dodržanie sémantickej zhody s angličtinou v takýchto prípadoch pôsobí v slovenčine značne expresívne a expresívnosť sa nepokladá za

dobrú vlastnosť termínov. Pri riešení takýchto prípadov však nemôže mať rozhodujúce slovo prekladateľ, lež odborník, resp. skupina odborníkov, ktorí by vedeli vybrať z logického spektra daných termínov také predikácie, ktorých sémantické príznaky by nepôsobili expresívne a ktoré by sa dali dobre, primerane vyjadriť v slovenčine aj na onomaziologickej a onomatologickej rovine.

Z naznačenej problematiky vyplývajú takéto závery: Pri prekladaní odborných textov spravidla nejde o prekladanie termínov, ale o substitúciu termínov pôvodného jazyka termínmi cieľového jazyka. Ak pre túto substitúciu niet poruke dobrých termínov, musí prekladateľ siahnuť k vlastnému prekladaniu, ale aj v takom prípade je nevyhnutné poznať sémantickú, onomaziologickú i onomatologickú štruktúru prekladaných termínov. A pretože toto poznanie sa musí opierať o štruktúru logických predikácií, o logické spektrum prekladaných termínov, zasa je tu nevyhnutná spolupráca s odborníkmi v príslušnej oblasti.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

O filozofickej terminológii

IVAN MASÁR

0. Slovenská filozofická terminológia sa doteraz nespracovala a nepublikovala vo forme filozofického terminologického slovníka, ako sa už publikovala terminológia viacerých iných odborov. Je však poruke Filozofický slovník (ďalej FS), ktorý z ruského originálu preložil kolektív prekladateľov. Toto dielo sa široko využíva pri štúdiu filozofickej literatúry, lebo obsahuje základné filozofické pojmy a termíny a okrem toho poskytuje aj dostatok podnetov na skúmanie čít filozofickej terminológie.

1. V porovnaní s inými terminológiami, resp. terminologickými sústavami vystupuje do popredia to, že viaceré termíny (pojmy) sa zaznačujú v dvojiciach, často protikladných. Nejde pritom iba o lexikografickú techniku, lež o rešpektovanie tézy, že súvťažné dvojice termínov, s ktorými sa pri výklade jedného z nich pracuje, sú istým spôsobom vzájomne späté. Protikladné páry tvoria termíny *analýza a syntéza, antecedent a konzekvent, pretržitosť a nepretržitosť, časť a celok*. Do dvojíc sú združené názvy *čas a priestor, druh*

a rod, podstata a jav, antagonistické a neantagonistické protirečenia, autonómna a heteronómna etika, duševná a fyzická práca a ďalšie. Párovosť ako jedna zo základných črt filozofickej terminológie je osobitne zreteľná pri pomenovaniach filozofických, morálno-etických a iných kategórií (porov. aj Horecký, 1976, s. 132) *absolútne a relatívne, dobro a zlo, formálne a obsahové, nekonečné a konečné, vonkajšie a vnútorné, estetické a etické, abstraktné a konkrétne*. Z „nepárových“ kategórií uvádza FS napr. *absolútne, ideálne, jedinečné/jednotlivé, ošklivé, podvedomé, tragické, vznešené, všeobecné, zvláštne*. Ukazuje sa, že názvy kategórií sú utvorené dvojako: a) substantivizáciou prídavných mien (*absolútne a relatívne, jedinečné*), b) konverziou prídavných mien (*dobro a zlo, absolútne*). Pravda, uvedené podoby názvov sa vo FS nepoužívajú vždy jednotne, hoci aspoň v rámci jedného diela sa jednotné používanie termínov teoreticky vyžaduje, lebo má dokázateľné prednosti. Istý redakčný, resp. prekladateľský nedostatok má názov *aktuálne a potenciálne nekonečno* ako pomenovanie druhu kategórie *nekonečné*. Pri tomto názve (hesle) sa totiž odkazuje na slovníkové heslá *nekonečno* a *konečno*, lenže na príslušnom mieste sú iba podoby *nekonečné* a *konečné*, a to v hesle samom, aj v kontexte (napr. *Takto teda konečné obsahuje v sebe práve tak nekonečné, ako sa nekonečné skladá z nespočetného množstva konečných predmetov a javov*, s. 359). Názov kategórie utvorený konverziou nie je v tomto prípade opodstatnený predovšetkým preto, že sa nepotrebné narušila forma základného termínu, ale aj preto, že tvorenie názvov kategórií a vôbec substantív konverziou je vcelku obmedzené. Analýza širšieho materiálu totiž ukázala na viditeľné prednosti substantivizovaných prídavných mien, lebo ich dôsledným zavedením „by sa dosiahla systémovosť, rovnakosť vo všetkých pomenovaniach kategórií“ (Horecký, tamže). Pravdaže, v ustálených prípadoch a tam, kde to vyžaduje špecifická potreba a slovotvorné zákonitosti spisovného jazyka to dovoľujú, nie je potrebné vyhýbať sa ani názvom kategórií utvoreným konverziou.

2. Vo FS je hojný výskyt adjektívnych hesiel, napr. *adekvátny, aditívny a neaditívny, ezoterický a exoterický, diskurzívny, disparátny*. Ako vidieť, aj tu sa uplatňuje vlastnosť párovosti. Okrem toho sa k viacerým prídavným menám pripája charakteristika, resp. označenie *termín* (*Termín „ezoterický“ označuje ideu alebo teóriu... s. 147; Rozdelenie práv... nachádzame už u Platóna a Aristotela, a termín „diskurzívny“ u Tomáša Akvinského, s. 109*). Zdá sa však, že slovo *termín* tu neslobodno chápať tak, ako sa chápe v teórii terminológie, ale len ako synonymum slov *výraz, označenie, slovo*. V opačnom prípade by sa označením adjektív charakteristikou *termín* dala jednoznačná, no hádam trochu priamočiara odpoveď na

otázku, či za termín možno pokladať iba podstatné mená alebo aj iné slovné druhy. Východiskový text FS možno totiž chápať aj ako istým spôsobom usporiadaný súbor filozofických termínov a potom sa označenie adjektív ako termínov stáva do istej miery sporným. Problematickosť takéhoto označenia sa napokon ukazuje aj z niektorých formulácií v texte FS (*V logike 19.—20. storočia sa termín „disparátny“ používa len vzhľadom na pojmy*, s. 109), z ktorých sa ukazuje nesamostatnosť adjektív vo funkcii termínov. V prevažnej väčšine týchto prípadov by bolo výhodnejšie rešpektovať zásadu, podľa ktorej najvlastnejšou pomenúvacou kategóriou sú podstatné mená (v konkrétnej súvislosti *adekvátnosť, aditívnosť, ezoterickosť, disparátnosť, diskurzívnosť*). Pravdaže, povinnosťou prekladateľa je pridržiavať sa originálu. Povedaným sa však nechce dokazovať, že uvedené adjektíva nemôžu len nijakú terminologickú platnosť. Výskumom odborných textov sa totiž ukázalo, že rozdelenie slovnej zásoby na termíny a netermíny je iba rámcové a že medzi týmito dvoma pólmi „je ešte mezistupeň, totiž pojmenovanie terminologizovaná slaběji“ (Hausenblas, 1963, s. 10). Podľa toho adjektíva *disparátny, diskurzívny, adekvátny* atď. pokladáme za menej terminologizované ako ich substantívne odvodeniny. Rovnako sa iba istým stupňom terminologizovanosti môžu vyznačovať latinské výrazy *a posteriori, a priori* (aj tie FS kvalifikuje ako termíny) a takisto konštrukcie typu *A nie je nie-A*, majúce viac črty logických výrokov než termínov vo vlastnom zmysle slova.

3. Je prirodzené, že taká tradične pestovaná a rozvitá disciplína, ako je filozofia, má aj svojrázne pomenúvacie a vyjadrovacie prostriedky, ktorých pendanty alebo paralely sa v iných odboroch takmer nevyskytujú. Ako špecifické filozofické termíny hodnotíme spojenia *vec osebe, vec pre nás*, špecifické je aj používanie osobného zámena *ja* v platnosti filozofického termínu, utváranie výrazov typu *totosť* (asi kalk latinského slova *haecceitas*; porov. aj termín *inakosť*, Antológia, 1969, s. 248), *priestoročas* (posledné dva nie sú uvedené ako samostatné heslá, ale sa používajú ako pomenúvacie prostriedky v texte). Prirodzené je aj to, že na adekvátne zachytenie zložitých javov skutočnosti sa zavádzajú také spresňujúce prostriedky terminologickej platnosti ako *zvecnenie, spredmetňovanie a odpredmetňovanie* (aj tu vystupuje vlastnosť párovosti), *rozhodnuteľnosť, nazeraivosť, nadskušenosť, vždy-pravdivé výroky* a i. Všetky sú slovotvorne korektné. Namietat zrejme nemožno ani proti podobe adjektíva *vždy-pravdivý*. Porovnanie s adjektívom *vždyzelený* (kalk latinského prídavného mena *sempervirens*) síce ukazuje, že by sa malo písať dovedna a bez spojovníka, lenže to je iba formálny prístup k veci. Vo filozofickej terminológii sa spojovník využíva na zaznačenie špeci-

fickej spolupatričnosti členov viacslovného pomenovania alebo výrazu, ktorým sa pomenúva istá celosť, totalita ap. Približne takúto funkciu má spojovník vo výrazoch a termínoch husserlovskej alebo heideggerovskej filozofie, ako sú *bytie-pre-odhalenie*, *bytie-pre-seba*, ba aj *bytie-stola*, *bytie-ktoré-sa-nejaví k javu*, ďalej vo výrazoch *spolu-existujúce veci*, *existencia odrážaného-odrazu*, *odhalené-odhalenie*, *ne-vedomá danosť* atď. [Antológia, s. 228, 230, 260, 229, 254, 253, 244, 238].

Zdá sa, že nielen so zreteľom na tradíciu, ale aj z vecných (často sémantických) dôvodov je potrebné tolerovať termíny typu *naturfilozofia* (z vymedzenia vo FS vychodí, že ide o druh filozofie prírody), *geštaltpsychológia* a i. Odlišná situácia pri názvoch typu *human relations* je v tom, že sa v slovenskom texte ťažšie „absorbujú“. Vo FS je dobré riešenie — ustaľuje sa totiž priezračný názov *teória ľudských vzťahov* a len v zátvorke sa kvôli väčšej informativnosti a kontinuite s medzinárodnou terminológiou, presnejšie s anglickou filozofickou literatúrou, zaznačuje aj anglický názov. Vo filozofickej terminológii sa zrejme vyžadujú aj také nákladné, t. j. opisné termíny, ako je v oblasti logickej sémantiky termín *pravda vo formalizovaných jazykoch*.

4. Ako je známe, dejiny filozofie (najmä európskej) sa začínajú u starých Grékov a Rimanov. Odráža sa to okrem iného aj vo využívaní termínov s grécko-latinskými základmi vo filozofickej terminológii všetkých európskych jazykov, slovenčinu nevynímajúc. Nápadnú frekvenciu v slovenskej filozofickej terminológii majú termíny utvorené príponou *-izmus*. Pozoruhodné je jej funkčné zaťaženie: využíva sa na tvorenie termínov pomenúvajúcich filozofické koncepcie (*objektivismus*, *energetizmus*), smery (*operacionalizmus*, *novoprotestantizmus*), doktríny (*okazionalizmus*), učenia (*agnosticizmus*, *panteizmus*), náhľady (*panpsychologizmus*) atď. Vynára sa tu otázka, či vlastne nejde o preťaženie jedného slovotvorného prostriedku. Treba vziať do úvahy, že v širšej praxi sa sotva môže udomáčniť rozlišovanie medzi takými názvami (pojmi), ako je *filozofická koncepcia*, *filozofický smer*, *filozofické učenie*, hoci sa špecializovaná prax o to pravdepodobne pokúša. Možno, že ide len o rozdielny postup viacerých prekladateľov, ktorý sa dá zjednotiť redakčnou úpravou textu.

Vo FS prípone *-izmus* niekedy konkuruje prípona *-stvo* pri pomenovaní filozofických smerov (*novokantovstvo*), menej aj iné pomenovacie postupy; napr. viacslovným termínom *biologická škola v sociológii* sa pomenúva filozofický smer, dvojslovným termínom *filozofia totožnosti* zase filozofická koncepcia.

Vo viacerých zložených slovách utvorených príponou *-izmus* sa v prvej časti zloženín striedavo používajú slovotvorné prvky *neo-*,

novo-, a tak popri podobách *novoplatonizmus*, *novopozitivismus*, *novoprotestantizmus*, *novotomizmus* nachádzame aj podoby *neodarvinizmus*, *neolamarckizmus* atď. Bolo by treba preskúmať, či by sa domáci prvok *novo-* nemal systematicky používať v názvoch utvorených príponou *-stvo* (porov. *novokantovstvo*) a cudzí prvok *neo-* zasa sústavne v názvoch s príponou *-izmus*.

Gréčtina ako jazyk, z ktorého sa preberá, sa ešte výraznejšie ako pri predchádzajúcich termínoch uplatňuje pri pomenovaní pojmov starovekej alebo staršej filozofie, ako sú *entelecheia*, *entyméma*, *epicheiréma*, *analogon*, *apeiron*, a pravdaže v takých termínoch ako *epistemológia*, *eschatológia* a ďalších. Na väčšine týchto termínov badať vysoký stupeň ich prispôsobenia spisovnej slovnej zásobe (porov. najmä termíny so zložkou *-lógia*, so zakončením *-ia* atď.), pri iných je miera adaptácie nižšia. Napríklad termíny *analogon*, *apeiron* zostali nesklonné, niektoré ďalšie sa vo FS použili v inej podobe, ako sú kodifikované v jazykových slovníkoch. (Vo FS sa uvádza podoba *prolegomeny*, v jazykových slovníkoch forma *prolegomena*. Pozri aj Palkovič, 1970.)

5. V súvislosti s FS je potrebné upozorniť na niektoré slovotvorné problémy. Ide najmä o náležité používanie istých slovotvorných prostriedkov. Napríklad: Stúpenci konzervatívneho krídla Heglovej školy sa pomenúvajú názvom *staroheglovci*, členovia politického krúžku v Petrohrade založeného Petraševským *petraševci*, predstavitelia začiatočného obdobia starogréckej filozofie *predsokratíci*. Nerovnorodosť slovotvorných prípon nie je odôvodnená. Podoba *petraševci* je prevzatá z ruštiny (v slovenčine správ. *petraševskovci* ako *jesenskovi*, *kamenskovi* atď.), podoba *predsokratíci* namiesto náležitej podoby *predsokratovci* má korene v latinčine (porov. podoby *platonici* — *platonovci*, Latinsko-český slovník, 1955, s. 262). Podobný slovotvorný problém predstavuje aj prídavné meno *platónsky* — *Akadémia platónska*, s. 12; jeho korektná podoba je *platónovský*. Námietky vyvoláva zamieňavé používanie prídavných mien typu *transcendentálny* — *transcendentný*, lebo sa ťažko dokazuje významový rozdiel medzi nimi, ďalej vzhľadom na východiskový jazyk slovotvorne nezreteľná podoba *atomárny* (*atomárny fakt*, s. 38), ktorá sa hodnotí ako zriedkavá. Neústrojne je utvorené prídavné meno *elido-eritrejský* (*elido-eritrejská škola*, s. 126 — správ. *elidsko-eritrejská škola*). V slove *predikabilie* (s. 416) sa pred hláskou *l* píše dlhé *i*, od slova *fyzikálie* (s. 172) sa netreba dištancovať úvodzovkami, lebo je utvorené ústrojne ako názvy *univerzálie*, *realie* a i.

6. Je prirodzené, že výskumom ďalších a rozmanitejších filozofických textov, ako predstavuje FS, by sa obraz filozofickej termi-

nológie spresnil. Nazdávame sa však, že vlastnosť párovosti, neopakovateľnosti termínov v iných odboroch, silná tendencia k presnosti a jemnosti výrazu, čerpanie z gréčtiny a latinčiny, resp. využívanie grécko-latinských základov by sa aj v takomto spresnenom obraze zreteľne črtali ako základné kontúry.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

Antológia z diel filozofov. Pragmatizmus. Realizmus. Fenomenológia. Existencializmus. 1. vyd. Bratislava, Epona 1969. 604 s.

Filozofický slovník. Red. M. M. Rozental. Preklad z rus. orig. 1. vyd. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1974. 620 s.

HAUSENBLAS, K.: Termíny a odborný text. Československý terminologický časopis, 2, 1963, s. 7—15.

HORECKÝ, J.: Pomenovanie príznakov a kategórií. Slovenská reč, 41, 1976, s. 129—133.

PALKOVIČ, K.: Slová typu prolegomena. Kultúra slova, 11, 1977, s. 116—119.

PRAŽÁK, J. — NOVOTNÝ, F. — SEDLÁČEK, J.: Latinsko-český slovník L—Z. Prepracoval F. Novotný. Praha, SPN 1955. 684 s.

O preklade textov z politickej ekonómie

(Poznámky k prekladu knihy A. V. Anikina Mladosť vedy)

FRANTIŠEK KOČIŠ

1. V tomto príspevku nebudeme hovoriť všeobecne o problémoch prekladania textov z politickej ekonómie, ale sústredíme sa na preklad knížky, v ktorej sa vynikajúcim vedecko-esejistickým štýlom podáva vývin ekonomického myslenia a vedy o ekonómii od najstarších čias po Marxa alebo — ako píše sám autor — od politickej ekonómie otrokárskej spoločnosti po politickú ekonómiu 19. stor. Je to kniha A. V. Anikina Mladosť vedy, ktorá vyšla v Nakladateľstve Pravda roku 1974 a ktorá sviežim, esejistickým, ale aj prísne vedeckým spôsobom opisuje život a myšlienky ekonómov pred Marxom. Autor svoje rozprávanie začína hodnotením ekonomického myslenia u Aristotela alebo — ako sám hovorí — u veľkého Gréka a potom sa pre-

náša cez mnohé storočia k analýze epochy merkantilistov a napokon k plejáde učencov, ktorí krok za krokom rozvíjali ekonomické myslenie v priebehu takmer troch storočí najmä v Anglicku, vo Francúzsku, v Nemecku i v USA. A. V. Anikin majstrovsky spája opis životopisných črt jednotlivých ekonomických mysliteľov s fundovaným výkladom ich ekonomického myslenia a situácie v ekonomike tej krajiny, v ktorej títo ekonómi žili (Petty, Law, Franklin, Quesnay, Turgot, Malthus, Smith, Ricardo, Sismondi, Saint-Simon, Fourier, Owen a i.).

2. Na meritórne komplexné posúdenie kvality prekladu treba nevyhnutne poznať originál. Taká je zásada a tú možno obísť iba za istých okolností a za istého predpokladu. V teórii prekladu sa často zdôrazňuje, že preklad nie je mechanickým prevodom textu z jedného jazyka do druhého a že preložené dielo je samostatným, dalo by sa povedať vlastným životom žijúcim artefaktom. Za tohto predpokladu sa v procese prekladania na správne miesto dostáva i prekladateľ a treba ho hodnotiť nie ako pasívneho alebo nebodaj remeselného prevádzateľa diela z jedného jazyka do druhého, ale ako tvorivého a aktívneho činiteľa pri pretlmočení umeleckého alebo odborného diela (pravda, ak sa tento tvorivý prístup prekladateľa naozaj prejaví na kvalite prekladu).

Ak teda preložené dielo treba brať na vedomie ako relatívne samostatný útvar, možno ho ako celok alebo i niektoré jeho zložky posudzovať a posúdiť aj bez zreteľa na jeho pôvodnú tvár v origináli, teda bez toho, aby sme dôkladne a dôsledne konfrontovali originál a preklad. Nazdávam sa, že to platí najmä pri posudzovaní jazykovej stránky napr. z hľadiska dodržiavania alebo tvorivého rozvíjania spisovnej normy vo všetkých rovinách jazyka, ďalej z hľadiska jazykovo-štylistickej nosnosti kompozičných prvkov a pod.

No i napriek tomuto konštatovaniu nepoznanie originálu môže sťažiť prácu posudzovateľa jazykovej zložky prekladu. Niekedy napr. ťažko vystopovať, prečo sa prekladateľ rozhodol uplatniť práve tento a nie iný lexikálny prvok, resp. termín, nevedno či ho determinoval originál alebo iba jeho osobné jazykové povedomie.

Ak mám hovoriť konkrétne, uvediem ako príklad slová z jedného sémantického poľa, a to adjektívum *zvláštny*, príslovku *zvláštne*, časticu *zvlášť* a substantívum *zvláštnosť*. Tieto výrazy prekladateľ sústavne a dôsledne používa v celom texte knihy *Mladosť vedy*. Z mnohých miest textu, v ktorých sa uvedené výrazy, no najmä príd. meno *zvláštny*, vyskytujú, možno zistiť, že sa používajú v rozličných významoch, na ktoré máme v spisovnej slovenčine výstižnejšie a priliehavejšie synonymné výrazy (napr. *nezvyčajný*, *výnimočný*, *nevšedný*, *osobitný*, *mimoriadny*, *špeciálny*, *svojský*, *svojrázny*, *originál*).

ny, jedinečný, pozoruhodný, nápadný a pod.). Napriek tomu sa prekladateľ uspokojil s jediným adjektívom, ktoré má širokú významovú distribúciu, a preto v mnohých prípadoch text i príslušný kontext významovo sploštuje, ochudobňuje. Navyše príd. meno *zvláštny* najmä svojou spodstatnenou formou *zvláštne* má osobitnú (teda nie *zvláštnu*) funkciu v rámci označovania gnozeologických kategórií *všeobecné, jedinečné, zvláštne*, a tak jeho časté využívanie v takom odbornom texte, akým je kniha *Mladost vedy*, môže do istej miery mýliť alebo aspoň pôsobiť rušivo. Bolo by naozaj zaujímavé zistiť, či aj v pôvodnom texte na príslušných miestach použil autor jedno a to isté adjektívum. Nazdávam sa, že nie.

Porovnajme napr. tieto kontexty: *Už prví slovenskí národní myslitelia... venovali vo svojich spisoch zvláštnu pozornosť sociálno-ekonomickým otázkam* (s. 5). — *Podrobnejšie zdôvodnenie štruktúry a zvláštností knihy nájde čitateľ v Úvode...* (s. 7). — *Usilovali sa skúmať tieto procesy ako zvláštnu výmenu látok...* (s. 11). — *Z tohto vyplývajú aj zvláštnosti ruského ekonomického myslenia* (s. 22). — *O ruských mysliteľoch-ekonómoch treba napísať zvláštnu knihu* (s. 22). — *Od Smithových čias sa totiž tento pojem zakorenil v buržoáznej vede a dostal zvláštny zmysel* (s. 47). — *Reakční profesori v Nemecku, ktorí prednášali v duchu zvláštného nemeckého merkantilizmu — kameralistiky, dlho nechceli Smitha uznať* (s. 255). — *Neobjasnil zvláštnu povahu kúpy a predaja pracovnej sily* (s. 391). — *V dejinách politickej ekonómie zaujíma Sismondi zvláštne miesto* (s. 334). — *Zvláštny význam Millových „zásad politickej ekonómie“ je v tom...* (s. 328) — *Pritom veril v zvláštne poslanie anglosaskej rasy* (s. 166). — *Písal o pôvode zemetrasení, skonštruoval si zvláštnu pec* (s. 167). — *Smithovi, ktorý sa na všetko pozerá z hľadiska rozvoja výrobných síl a „bohatstva národov“, bolo to zvlášť jasné* (s. 214).

3. V texte záložky knihy sa píše (a v úvode to pripomína i sám autor), že kniha má síce vedecký obsah, ale nebude „od čitateľa vyžadovať, aby bol vytrvalý ako ľava a trpezlivý ako svätec“, to značí, že autor knihu napísal populárnym, zrozumiteľným, sviežim, ja by som dodal — vedecko-esejistickým štýlom. Toto upozornenie na štýl knihy vzal na vedomie i prekladateľ. Vidieť to na mnohých miestach prekladu i na celom preklade. Napríklad už nadpisy jednotlivých kapitoliek sú bezprostredne, nestrojene a ľahko štylizované (*Kto bol prvý ekonóm, Veda dostáva meno, Hlavalari hodnoty, Škótsky mudrc Adam Smith, Mysliteľ, minister, človek — Turgot, Pred Adamom [rozumej Smithom]*), text je plynulý, nepresýtený cudzími slovami ani zložitými súvetnými celkami. Preto do tohto sviežeho, zrozumiteľ-

ného a na mnohých miestach expresívneho lexikálneho obsadenia knihy nezapadá — podľa môjho názoru — v preklade často používané sloveso *primať* vo význame „donútiť, prinútiť“. Slovník slovenského jazyka správne hodnotí toto sloveso ako knižné. Ja by som k tomu pridal aj kvalifikátor zastarané. Ukazujú na to i autori, ktorí ho majú vo svojej tvorbe: Kalinčiak, Škultéty, Vajanský, Soltésová. Znova by bolo výhodné pozrieť sa do originálu a porovnať príslušné miesta. Nazdávam sa však, že originál nedal nijaký signál na možnosť využiť toto sloveso v preklade — odporuje tomu už spomínaný vedecko-esejistický štýl autora a jeho zámer podávať svoj výklad sviežo, bez knižných alebo zastaraných príkras i napriek tomu, že ide o históriu ekonomického myslenia od najstarších čias do Marxa. Sloveso *primať* sa v preklade vyskytuje v úplne neutrálnych pozíciách, nemá nijakú charakterizačnú funkciu. Na ilustráciu uvediem niekoľko príkladov: *Rozmýšľať nad ekonomickými otázkami ich primali praktické potreby obchodu a riadenia štátu* (s. 19) — *Reštaurácia Stuartovcov roku 1660 a nové ekonomické diskusie primali bohatého obchodníka a statkára k tomu, aby vydal knihu...* (s. 55). — *Sám život si vynútil nové pohľady na spoločenské problémy a primal hlbavých duchov, aby prenikali do nových oblastí* (s. 65). — *Čo ho primalo tak náhle zmeniť svoj život?* (s. 73). — *Dva razy primal Robinsona, aby bol východiskom jeho konštrukcii v teórii hodnoty a v teórii akumulácie kapitálu* (s. 147). — *V protikrizovom arzenáli súčasného buržoázneho štátu figurujú opatrenia, ktoré majú ľudí primáť k tomu, aby viac utrácali* (s. 344). — *...nijako sa nemohol primáť k tomu, aby kráľa Juraja III. oslovil „Vaše Veličenstvo“* (s. 165).

4. Základná ekonomická terminológia potrebná na objasnenie podstaty napr. analyzovaných smerov v ekonómii, ďalej na vysvetlenie ekonomických kategórií je v preklade zvládnutá výborne. Iba promile odborných výrazov ostalo akoby zabudnutých alebo nepovšimnutých, a tak v preklade tak trochu trčia výrazy ako *pojednanie* (namiesto *rozprava*; tak sa — teda nesprávne — uvádzajú i preklady niektorých ekonomických diel: *Pojednanie o podstate spoločnosti*, *Pojednanie o politickej ekonómii*; kvôli spravodlivosti treba však uviesť, že napr. na s. 77 sa Pettyho prvý ekonomický spis uvádza pod názvom *Rozprava o daniach a dávkach*), ďalej sa často vyskytuje sloveso *pojednávať*. Výrazy *pojednanie* i *pojednávať* sa dnes nepokladajú za spisovné.

Z oblasti výrazov, ktoré by sme nazvali poloterminologickými výrazmi (aspoň vo vzťahu k sústave ekonomických termínov), prekladateľ uprednostňuje napr. tvary *apolitičnosť*, *praktičnosť*, *kritičnosť*, *logičnosť* namiesto ústrojnejších tvarov *apolitickosť*, *praktickosť*, *kritickosť*, *logickosť*, ktoré derivačne priamo súvisia s adjektívami *apo-*

litický, praktický, kritický, logický (tvary praktičný, kritičný, logičný atď. už nikto ako nepríznakové nepoužíva).

Prekladateľ ďalej dal prednosť slovesu *popísať* pred bežne používaným slovesom *opísať*. Vieme, že obidve slovesá majú svoje špecifické významy, že sa teda významovo diferencujú. Túto nepozornosť prekladateľa hodnotíme trochu prísnejšie ako ktorékoľvek iné jazykové chyby, lebo na významový rozdiel obidvoch slovies v spisovnej slovenčine sa poukázalo už dávno a situácia je tu už pomerne ustálená.

Iných termínov, ktoré ostali formálne neupravené, je málo; tak sa napr. píše *malthusiánstvo* namiesto *maltuziánstvo*, *proporcionalita* namiesto *proporcionalita*. Dosiaľ sa mi nepodarilo zistiť, či je náležitý tvar prid. mena *apologický* (napr. v spojení *apologickí ekonómi*); sám poznám iba prid. meno *apologetický*.

5. Preklad knihy A. V. Anikina *Mladost vedy* dáva veľa príležitostí na zamyslenie sa nad frekvenciou predložky *pre* v odbornej literatúre. Nechcem sa tu púšťať do výkladu o náležitom a nenáležitom používaní predložky *pre* — chcem len poznamenať, že prekladatelia by si mali dobre preštudovať systém predložiek v spisovnej slovenčine a potom ešte lepšie uvážiť každé použitie predložky *pre*. U mnohých autorov, redaktorov, novinárov i prekladateľov to vyzerá tak, že vo svojich písaných prejavoch vystačia v prospechovom aj široko cieľovom význame s jedinou predložkou *pre*.

Napriek uvedeným i viacerým iným drobným i menej drobným jazykovým nedostatkom treba preklad knihy A. V. Anikina *Mladost vedy* hodnotiť vysoko a poďakovať sa Nakladateľstvu Pravda za vydanie naozaj hodnotnej knihy z oblasti dejín ekonomického myslenia.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

Internacionalizmy v terminológii železničnej dopravy

JOZEFA KOŠECKÁ

1.1. Dnes sa už všeobecne uznáva, že niet jazyka bez výpožičiek v lexike. Preberanie slov z iných jazykov patrí oddávna k bežným spôsobom obohacovania slovnej zásoby. To platí aj pre oblasť ter-

minológia, ktorá sa najmä v súčasnosti stáva veľmi dôležitou časťou slovnjej zásoby.

Domáce odborné pomenovanie na cudzojazyčnom základe sa môže tvoriť dvojako:

a) hotový termín sa preberá v pôvodnom znení (pričom sa jeho podoba ponecháva nezmenená, alebo sa graficky, prípadne zvukovo adaptuje),

b) termín sa preloží, teda slovotvorný postup pôvodného jazyka sa nahradí domácimi prvkami, čiže sa kalkuje (pozri Valta, 1973).

Internacionalizmy tvoria prvú skupinu. Ich fond je mimoriadne rozsiahly. Podľa V. Frieda (1956) sa za medzinárodné slová a medzinárodné slovotvorné morfémy pokladajú lexikálne prvky (výpožičky) v systéme viac ako dvoch európskych jazykov patriacich k rôznym jazykovým rodinám, z ktorých dva jazyky sú bezpodmienečne svetové.

1.2. Existencia internacionalizmov v odbornom štýle je evidentná. Ich dôležitosť vo vede je nad všetku pochybnosť (porov. Caha, 1974). Vedeckí pracovníci sa usilujú o normalizovanú vedeckú terminológiu, pomocou ktorej môžu vyjadriť jasne, presne a jednoznačne svoje pojmy tak, aby boli zrozumiteľné vo všetkých krajinách. Medzinárodné vedecké termíny sú najčastejšie novotvary zo základov dvoch klasických jazykov — latinčiny a gréčtiny. Dnes sme však svedkami toho, že internacionalizmami sa stávajú aj slová pochádzajúce zo súčasných jazykov, najmä z angličtiny (*display, stuffing, design*) a z ruštiny (*chozrasčot, lunochod*). O tom či sa niektorý termín stane internacionalizmom, nerozhoduje jeho pôvod, ale jeho použitie vo viacerých jazykoch v zmysle citovanej definície.

No aj pri invázii anglicizmov majú vo vedeckej terminológii stále prevahu termíny latinskej a gréckej proveniencie.¹ Je to dané koncíznosťou týchto dvoch jazykov. Koncíznosť je stručnosť a výstižnosť dohromady. A termín potrebuje tieto vlastnosti, aby bol jeho význam určený presne. Okrem toho si internacionalizmy v odbornej terminológii zachovávajú svoju izolovanosť a sémantickú totožnosť.²

¹ Lipský prof. Dornseiff vyjadruje túto realitu takouto formuláciou: „Súčasná veda hovorí grécko-latinským esperantom.“ (Pro antiquitate viva. Brno 1969, s. 35.)

² Medzi internacionalizmy sa zaraďujú i tzv. pseudohelenizmy. Pri nich gréčtina poskytuje vedeckému termínu iba materiálnu formu. Tento spôsob tvorenia slov robí lexikológom problémy. P. Guiraud (Les mots savants. Paris, P.U.F. 1968, s. 88) ako príklad uvádza kompozitum *microbe* alebo výraz *otarie* a vyslovuje predpoklad, že v budúcnosti sa tento spôsob tvorenia slov bude praktizovať.

2.1. Výskyt internacionalizmov v dopravnej terminológii.

Keďže doprava je interdisciplinárny odbor, výskyt medzinárodných slov v jej terminológii je vysoký. V terminológii železničnej dopravy sme sledovali medzinárodné slová pri rozbere výskumnej práce kolektívu Katedry jazykov Vysokej školy dopravnej v Žiline, a to Šesťjazyčného slovníka železničnej prepravnej prevádzky.³

Prvá časť slovníka je pripravená do tlače a má 1943 hesiel. V slovenskej časti je 329 internacionalizmov latinského a gréckeho pôvodu, čo je 16,9 %. Neočakávane vysoký výskyt internacionalizmov latinskej a gréckej proveniencie vysvetľujeme takto:

a) Prevažná väčšina železničnej terminológie sa tvorila v čase, keď sa poznal model len latinsko-gréckeho, prípadne románskeho neologizmu.

b) Počet internacionalizmov znásobila prítomnosť ekonomických pojmov. [Dnes je ekonómia súčasťou každej vednej disciplíny. Ekonóm, ktorý neštudoval latinčinu, nepozná, že v zdanlivo jednoduchom slove *bilancia* je pôvodné latinské kompozitum *bis + lanx* = dvojité miska (na váhe) atď.]

c) Internacionalizmy z bežnej slovnej zásoby (prevzaté slová) sú v terminológii železničnej dopravy povýšené na termíny, napr. *signál*, *expresný*.

2.2. Postoj slovenčiny k internacionalizmom nebol vždy zhovievavý. V období rokov 1930—45 sa tvorila terminológia pod vplyvom puristických zásad. Dnes je to celkom ináč. J. Bosák v článku Nová etapa v rozvoji marxistickej jazykovedy [Kultúra slova, 9, 1975, s. 324] hovorí, že sa nemusíme s voľakedajšími puristami „báť o slovenčinu“, že purizmus ako produkt istej spoločensko-politickej a kultúrnej situácie je historicky a politicky objektívne prekonaný.

J. Ružička považuje internacionalizáciu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny za jednu zo základných čít súčasnej spisovnej slovenčiny. Hovorí: „*Popri racionalizácii sa prejavuje v ostatných rokoch aj pomerne silná internacionalizácia slovenskej lexiky. Preberanie medzinárodných slov a výrazov na každodenné vyjadrovanie sa deje bez zábran*“ (Ružička, 1975).

³ Doteraz vyšli tieto železničné slovníky a názvoslovné príručky: VIEST, I.: Maďarsko-nemecko-slovenský železničný slovník. Turčiansky Sv. Martin 1919; Železničná terminológia I. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963; Železničná terminológia II. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964; PETROVSKÝ, A.: Slovník železničnej prepravnej prevádzky. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969; PETROVSKÝ, A.: Teoretické základy normalizácie dopravného názvoslovía. Bratislava, Alfa 1972.

2.3. V pripravovanom železničnom slovníku sú ekvivalenty v tomto poradí: slovenčina, čeština, ruština, angličtina, nemčina, francúzština. Všimnime si napr. heslo 1169: *rušeň, osobný* — *osobní lokomotiva* — *passažirskij lokomotiv*⁴ — *passenger locomotive* — *e Personenzug-lokomotive* — *locomotive f à voyageurs*. Rad internacionalizmov v tomto hesle porušuje iba slovenský variant *rušeň*. Používame ho v slovníku (podobne aj príd. meno *rušňový*) i vo viacslovných termínoch (napr. *rušňová čata, obrat rušňa*). Variant *lokomotiva* je plnohodnotné synonymum a chápeme ho ako lexikálne obohatenie nášho jazyka. Slovenský variant v tomto prípade preferujeme preto, lebo sa dostal do spisovnej slovenčiny hneď v jej začiatkoch (Masár, 1975).

Okrem slova *rušeň* a všetkých termínov súvisiacich s touto lexémou je slovenčina pri ostatných internacionalizmoch zhodná s češtinou. Je to znak toho, že slovenská terminológia sa tvorí v koordinácii s českou terminológiou. Čeština sa nestavia odmietavo k medzinárodným zdrojom. V sledovanom materiáli mala najvyššie percento internacionalizmov. Takisto postoj ruštiny k cudzím slovám je jednoznačne pozitívny.⁵ Najnižšie percento medzinárodných slov má nemčina. (Novšie názory na stav v nemčine vyjadril Ch. Bergmann v článku Možno sa vyhýbať cudzím slovám? v časopise *Deutschunterricht*, 1975, s. 609).

V niektorých prípadoch sa internacionalizmus zachoval v celom súbore ekvivalentov — porov. napr. heslo 390: *kontejnerizácia* — *kontejnerizace* — *kontejnerizacija* — *containerization* — *e Containerisierung* — *containérisation f / conteneurisation f*. Ide tu o prevzatie cudzieho termínu v pôvodnom znení, ale v rozličnej adaptácii. V angličtine, kde sa formoval (pôvodne z latinského *contineo -ēre* = pohromade držať), má latinskú príponu adaptovanú do angličtiny. Je to veľmi frekventovaný latinský sufix *-tio, -tionis* označujúci činnosť, výsledok činnosti, stav (*agitácia, peronizácia, manifestácia, organizácia*). Tieto hotové termíny utvárajú kvantitatívne veľkú skupinu internacionalizmov v mnohých jazykoch.⁶

⁴ Pri ruských ekvivalentoch sme v tomto článku z technických príčin zvolili prepis do latinky.

⁵ L. A. Filatovová konštatuje, že internacionalizmy sa v ruštine ľahko asimilujú, niekedy nadobúdajú nové významy, v mnohých prípadoch tvoria nové lexémy z cudzieho koreňa, no podľa slovotvorného modelu ruštiny (In.: jazyk naukovej literatury. Moskva 1975).

⁶ Retrográdní morfematický slovník češtiny (SLAVÍČKOVÁ, E.: Retrográdní morfematický slovník češtiny. Praha, Academia 1975) spracúva pri sufixe *-ace* 443 slov. Pod indexom 3 (slová autosémantické cudzieho pôvodu)

Pri tvorbe nových termínov sú sufixy a prefixy latinsko-gréckej proveniencie najproduktívnejším prvkom derivačného slovotvorného postupu. Vo francúzštine majú terminológovia a lexikológovia k dispozícii 458 prefixov a 342 sufixov tejto proveniencie (napr.: *aéro-, auto-, -bus, -drome*). Sú to vlastne poloprefixy a polosuffixy a ich funkčnosť je takmer neobmedzená, lebo sú bipozicionálne, t. j. môžu stáť raz na začiatku, inokedy na konci slova. J. Škultéty vypočítal na základe štúdie L. Guilberta *Fondements lexicologiques du dictionnaire*, že z počtu 586 formantov gréckeho pôvodu je 254, t. j. 43,3 %, bipozicionálnych (Škultéty, 1976). Hodnovernosť týchto údajov výrazne potvrdzujú i heslá 1412: *tachograf — tachograf — tachograf — recording tachometer, speed recorder — r Geschwindigkeitsschreiber, r Tachograph — tachygraphe m*, a 220: *grafikon, komerčný — komerční grafikon — kommerčeskij grafik — commercial diagram — kommerzieller Bildfahrplan — graphique m commercial*. V termíne *grafikon* sú obidva formanty bipozicionálne. V permutácii môžu vytvoriť termín *ikonografia*.

2.4. V niektorých heslách nášho slovníka ide o prevzatie cudzieho termínu v preloženom znení, napr. *železnica* (heslo 1932) — *železnice — železnaja doroga — railway, railroad [am] — e Eisenbahn — chemin m de fer, voie f ferrée — via ferrata*. Je to ukážka morfematického kalku. Pri konfrontácii týchto ekvivalentov sa prejaví typ jazyka. Pri nemčine ide o syntetickú tendenciu, vo francúzštine je tendencia analytická. Pre slovenčinu a češtinu je príznačný sklon k derivácii (napr. iné heslá: *kilometrovník, cenník* atď.).

3.1. V našom rozbere sme sledovali medzinárodné slová latinsko-gréckej proveniencie. Zaoberali sme sa terminologickou oblasťou, nie internacionalizmami, ktoré sú súčasťou všeobecnej lexiky. Na uzavretie okruhu treba sa vrátiť do jazykov, z ktorých tieto slová vyšli: do gréčtiny a latinčiny.

Obidva tieto jazyky poskytli svoje lexémy na pomenovanie vecí, javov a pojmov, ktoré pred 2000 rokmi antika nepoznala. Moderné jazyky vytvorili na pôdoryse klasických jazykov bohatú terminológiu, ktorá sa len s ťažkosťami prekladá do pôvodných jazykov. To však neznamená, že je to nemožné. Medzinárodná spoločnosť pre používanie tzv. živej latinčiny, ktorú nedávno založili v Avignone, je toho dôkazom. Môžeme teda hovoriť o postoji novolatinčiny⁷ k internacionalizmom. Je dvojaký:

je 434 hesiel, pod indexom 7 (eponymá — zovšeobecnené slová od vlastných mien) je 7 hesiel a pod indexom 0 (domáce slová) sú dve heslá.

⁷ V Európe vychádzajú v súčasnosti tri časopisy v novolatinčine: *Latinitas, Vox Latina, Vita Latina*.

a) Preberá hotový termín — pri užšom stupni adaptácie:

auto — automobile, autobus — automobile grande.

b) Preberá termín v preloženom znení — kalkuje:

železnica — via ferrata, hlavná stanica — statio centralis [morfológické kalky], *lokomotiva — machina vectrix, vlak — currus vapore* [al. *vi electrica*] *acti* [sémantické kalky: internacionalizmus poskytne preberajúcemu jazyku iba nejaký znak, motív na pomenovanie. Uvedené latinské ekvivalenty sú už zachytené v II. časti Latinsko-slovenského a slovensko-latinského slovníka od J. Špaňára — J. Hrabovského, Bratislava, SPN 1969].

3.2. Novogréčtina sa vyznačuje osobitným druhom purizmu. Pogrécťuje zložky aj v hybridných slovách latinsko-gréckych internacionalizmov: automobil — *αυτοκίνητο* (Fried, 1956, s. 206).

4. Záver

Niet jazyka s čisto autochtónnou lexikou. Ani slovenčina ju nemá, pričom sa ani nevyhýba preberaniu cudzích slov. Internacionalizmy sú ich časťou. Tento jednoznačne imigračný proces bude pokračovať. Vyžadujú si to potreby vedecko-technickej komunikácie. Odborná lexika sa internacionalizuje, lebo sa internacionalizuje veda, technika a technológia. Odborná lexika sa i ďalej bude rozširovať o internacionalizmy latinsko-gréckej proveniencie, lebo koncíznosť týchto jazykov najviac vyhovuje požiadavkám termínu. V slovotvorných postupoch budú prevládať tzv. perfixálne a sufixálne bipozicionálne formanty. Okrem toho internacionalizmy kondenzáciou výrazu smerujúcou k univerbizácii sú prejavom jazykovej ekonómie, ktorá býva jednou z príčin preberania medzinárodného slova. Slovník slovenského jazyka vysvetľuje termín *metro* formuláciou výkladového slovníka takto: „mestská podzemná elektrická železnica“ (II, s. 140). Táto komplexná formula obsahujúca štyri slová je vystihnutá medzinárodným jednoslovným výrazom. Preto neologizmy typu *heliport* v súčasnosti nemajú v slovenčine paralelu.

Katedra jazykov VŠD

ul. Marxa—Engelsa 38, Žilina

LITERATÚRA

CAHA, J.: Stav a problémy cizojazyčného vyučovania. In.: O marxistickú jazykovedu v ČSSR. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1974, s. 145n.

FRIED, V.: Mezinárodní slova, jejich shoda a úskalí. Časopis pro moderní filologii, 4, 1956, s. 214.

MASÁR, I.: Beseda v redakcii týždenníka Železničiar. Kultúra slova, 9, 1975, s. 60.

RUŽIČKA, J.: Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu. Bratislava, SPN 1975, s. 63.

ŠKULTÉTY, J.: Le grand dictionnaire français-tchèque. Philologica pragensia, 19, 1976, č. 2, s. 104.

VALTA, Z.: Termín a jeho výstavba. Cizí jazyky ve škole, 17, 1973/74, s. 18.

Slová prevzaté z latinčiny a internacionalizmy

JANA SKLADANÁ

Jedným z charakteristických prejavov súčasného vývinu spisovnej slovenčiny je internacionalizácia slovnej zásoby. Potreba hospodárskej, vedecko-technickej a kultúrnej integrácie si vyžaduje vzájomné poznávanie vo všetkých oblastiach života a jazyk v tom nemôže byť prekážkou. Internacionalizácia slovnej zásoby sa prejavuje predovšetkým v terminológii. Je neúnosné tvoriť za každú cenu domáce slová namiesto všeobecne známych a používaných prevzatých výrazov. V súčasnosti sa teda slovná zásoba slovenčiny celkom zákonite obohacuje novými slovami nielen z domácich zdrojov, ale v značnej miere aj z iných jazykov. Najviac sa preberajú nové výrazy z češtiny, ruštiny a angličtiny.

V tejto súvislosti je azda na mieste analógia s vplyvom latinčiny na formovanie slovenskej slovnej zásoby v priebehu historického vývinu slovenského jazyka.

Úloha latinčiny pri vývine nášho národného jazyka je nesporne veľmi významná. Vplyv latinčiny na formovanie nášho jazyka sa prejavuje už od najstarších čias. Treba pritom vychádzať z toho, že latinčina bola na Slovensku úradným jazykom prakticky až do polovice minulého storočia. Po latinsky písaná literatúra a písomnosti boli základom, z ktorého neskôr vznikala literatúra písaná domácim jazykom. Jazykové prostriedky používané v latinsky písaných prejavoch pôsobili na výber jazykových prostriedkov v domácom jazyku.¹ Po-

¹ Podrobnejšie o úlohe latinčiny u nás hovorí E. Pauliny (Dejiny spisovnej slovenčiny. I. Bratislava, SPN 1966, 11n.). Vplyvom latinčiny na slovenský jazyk v 16.—18. stor. sa zaoberala K. Habovštiaková (K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk v 16.—18. stor. In: jazykovedné štúdie. 9. 1966, s. 78—90).

dobná situácia bola aj v iných európskych jazykoch. Zo začiatku sa vplyv latinčiny na slovenskú slovnú zásobu prejavoval v širokom rozsahu. Latinčina vplývala na všetky zložky slovnnej zásoby, na terminologickú i neterminologickú oblasť. Okolnosť, že latinčina mala u nás v istom období funkciu spisovného jazyka, umožnila jej prenikanie do všetkých štýlových oblastí — od administratívno-právnej oblasti cez odbornú a náboženskú literatúru až po beletriu. Tento vplyv sa udržal po celé stáročia až dodnes. Postupne však možno pozorovať, že niektoré slová latinského pôvodu (treba pripomenúť, že často ide o slová gréckeho pôvodu prevzaté do slovenčiny prostredníctvom latinčiny) sa nahrádzajú domácimi výrazmi. V súvisе s ústupom latinčiny z administratívy zanikli už dávnejšie slová ako *fatens*, *successor*, *obligácia*, *kvitancia*, *fassia* a iné. V neskoršom období sa nahrádzajú slová *vakácie*, *item*, *edukácia*, *exámen*, *beneficium*, *brachium*, *skonfundovať*, *subsídia*, zachytené ešte v Slovníku slovenského jazyka, domácimi výrazmi *prázdniny*, *tiež*, *výchova*, *skúška*, *výhoda*, *násilnosť*, *zmiast*, *pomoc*. Tzv. živé latinské slová a spojenia, napr. *ad hoc*, *in medias res*, *bona fide*, *sine ira et studio*, *cum grano salis*, pôsobia dnes už dosť archaicky. Napriek tomu, že takýchto ustupujúcich slov a spojení je veľa, prevažná väčšina slov latinského pôvodu sa v slovenskej slovnnej zásobe udomácnila a stala sa jej trvalou súčasťou; vidieť to najmä pri výrazoch, ktoré boli z latinčiny prevzaté do viacerých jazykov ako medzinárodné termíny.

Pravdaže, popri nahrádzaní latinských slov domácimi výrazmi prebieha v slovnnej zásobe aj opačný proces. Domáce výrazy ako *merba*, *dušoveda*, *živočíchopis*, *rastlinopis* sa nahrádzajú slovami grécko-latinského pôvodu *geometria*, *psychológia*, *zoológia*, *botanika*. Takmer všetky odborné terminológie sa opierajú v značnej miere o latinský lexikálny základ. Tak je to v terminológii architektúry, biológie, v terminológii administratívno-právnej, lekárskej, lingvistickej, logickej, matematickej, mineralogickej, politickej, psychologической, sociologickej, súdnickej, vojenskej a v ďalších. Z množstva príkladov uvedieme len niektoré bežne používané termíny, napr. *abdikácia*, *abstrakcia*, *administrácia*, *balneológia*, *benígny*, *bonifikácia*, *cirkulácia*, *cyklus*, *sedimentácia*, *trauma*, *segregácia*, *subjekt*, *sublimácia*, *transformácia*, *translokácia*, *urbanizácia*, *legislatíva*. Okrem slov terminologického charakteru, ktoré prevažujú, udomácnili sa v slovenskej slovnnej zásobe aj z latinčiny prevzaté neterminologické slová, napr. *benevolencia*, *manuálny*, *situácia*, *stabilný*, *tradícia*, *sentencia*, *skorigovať* a iné.

O grécko-latinské základy sa opierajú všeobecne rozšírené slová *multilaterálny*, *bilaterálny*, *transplantácia*, *antibiotiká*, *bienále*, *trienále*, *kvadrienále*, *absencia*, *abstencia* a ďalšie. Pri nich však nejde

o vplyv latinčiny. So zreteľom na uplatnenie týchto slov v mnohých jazykoch ich označujeme za internacionalizmy.

Ako ukazujú uvedené príklady, podiel latinčiny na tvorení slovenskej slovnej zásoby je veľmi významný. Pri slovách prevzatých z latinčiny možno sledovať dvojaký vývin. Niektoré slová, zväčša slová neterminologického charakteru, postupne zanikajú a nahrádzajú ich domáce výrazy. Naproti tomu slová prevzaté z latinčiny, ktoré tvoria základ mnohých odborných terminológií, sa udomácňujú a upevňujú v slovenskej slovnej zásobe čoraz silnejšie. Slová latinského pôvodu, ako aj slová prevzaté z iných jazykov, sú totiž v slovenskej slovnej zásobe, najmä v odbornej terminológii, silným integračným prvkom, ktorý je dôležitým činiteľom pri vzájomnej spolupráci medzi národmi v hospodárskej, vedecko-technickej a kultúrnej oblasti.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

Slovná zásoba z okruhu získavania kultúrnej pôdy v slovenských terénnych názvoch

MILAN MAJTÁN

Základným heuristickým výskumom slovenských terénnych názvov sa získal prakticky úplný toponymický materiál (slovenské terénne názvy) z celého slovenského jazykového územia. Dá sa teda názorne ukázať, ako táto špecifická časť slovnej zásoby môže dopĺňať a pripadne aj korigovať doterajšie poznatky o slovenskom národnom jazyku, o jeho vývine a osobitne o jeho slovnej zásobe. Tento materiál má význam nielen pre skúmanie súčasnej i historickej slovnej zásoby slovenčiny, pre slovenskú historickú (i súčasnú) dialektológiu, ale i pre činnosť v oblasti jazykovej kultúry, a to pri kodifikačnej práci, najmä pri štandardizovaní slovenského geografického názvoslovía. Prvé sondy do tohto materiálu mali ukázať, že treba s ním rátať ako s významným a bohatým prameňom (Majtán, 1968, 1971—1973, 1975, 1977).

V tomto príspevku chceme ukázať, ako sa využívali v slovenských terénnych názvoch slová z okruhu získavania kultúrnej pôdy.

Kultúrnu pôdu získavali naši predkovia oddávna vypálením alebo vyrúbaním lesného porastu, stromov, vysekaním menšieho porastu,

krovia, vykopaním pŕhov a koreŕhov alebo ich vypaľovaním. Z okruhu tejto činnosti máme doloženú veľmi bohatú a zaujímavú vrstvu slovej zásoby. Zo sloves možno spomenúť napr. starobylé *triebiť*, ďalej *cúdiť*, *črchliť*, *kŕšliť*, *klčiť*, *klčovať/krčovať*, *ortovať*, *kopať*, *sekať*, *žiariť*, *ždiariť*, *páliť*, *vyrábať* a ďalšie.

Ako pomenovania miesta (nomina loci) sa pri tvorení slovenských terénnych názvov využili slová *laz*, *poľana*, *paseka*, *črchľa*, *kršľa*, *čierťaž*, *žiar*, *ždiar*, *dýmeč* a i. a odvodeniny zo spomenutých sloves a z prídavných mien *čistý* a *nový*. Významy týchto synonymných pomenovaní sa pôvodne čiastočne prekrývali, ale odvodeniny z jednotlivých slovných základov mali aj osobitné významy a významové odtienky.

1. Čist- (čistý)

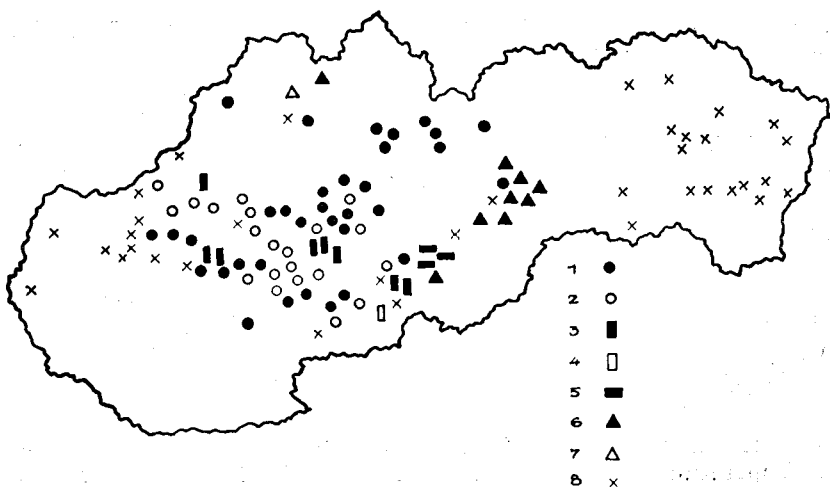
Slovo *čistina* (zdrobnené *čistinka*) sa v spisovnej slovenčine používa ako neutrálne slovo s významom „vyrúbané miesto, lúčka v lese, polianka“. V slovenských terénnych názvoch sa vyskytuje najmä na východnom a na západnom Slovensku (aj v podobách *čiscina*, *čiščina*), zriedka v južnej časti stredného Slovenska. Variant *čistka* doložený zo Záhoria má v spisovnom jazyku iný význam.

2. Cúd- (cúdiť)

Sloveso *cúdiť* má v súčasnej slovenčine význam „čistiť, najmä viať obilie“. V staršej slovenčine v 16.—18. storočí malo a v niektorých nárečiach doteraz má však oveľa bohatší významový obsah, a to napr. „čistiť studňu, kanál, lúky“, ale aj „čistiť horu, klčovať“. Odvodneniny tohto slova, názvy výsledku činnosti, sa prehodnotili na názvy miesta, na ktorom sa táto činnosť vykonávala, a najmä na strednom Slovensku a na časti západného Slovenska sa využili pri tvorení terénnych názvov. V slovenských terénnych názvoch sa vyskytujú najmä slová *cúdenica* (*cúdzénica*, *súdenica*), v juhozápadnej časti areálu *cúdenina* (*súdenina*), vo východnom Novohrade *cúdeň* (*ciden*), vo východnom Novohrade, v Gemeri, ale aj v záp. časti Kysúc *cúdenisko* (*súdenisko*). Nepravideľné hláskové varianty *cúdzénica*, *súdzénica*, *súdenisko* súvisia pravdepodobne s ústupom slov aj základného slovesa *cúdiť* z aktívnej slovej zásoby, so zužovaním jeho pôvodného významu. Varianty so spoluhláskou *dz* sú doložené z území, kde sa asimilácia inak nevyskytuje. Ľudová etymológia zasa pomohla vzniku podôb so spoluhláskou *s* (podľa slovesa *súdiť*).

3. Kop- (kopať)

Základné sloveso *kopať* má v slovenčine významy „ryť, nejakým

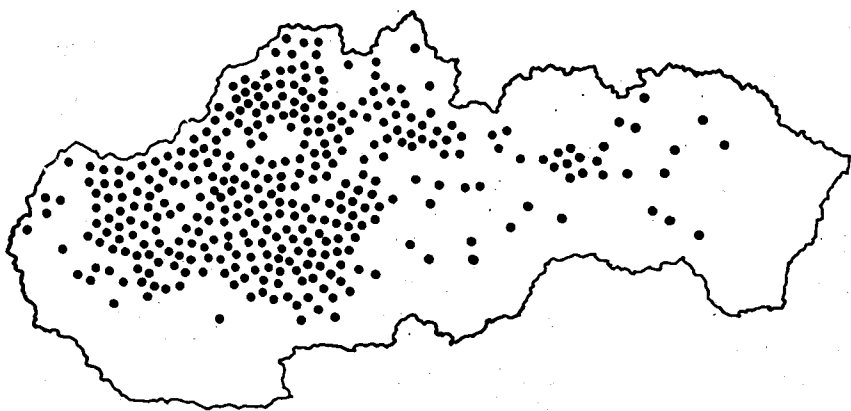

1. Slovná zásoba slovenských terénnych názvov utvorených zo základov *čisti-* [čistý] a *cúdiť*: 1. *cúdenica*, *cúdenica*, 2. *súdenica*, 3. *cúdenina*, *cúdenina*, 4. *súdenina*, 5. *cúdeň*, *cúdeň*, 6. *cúdenisko*, *cúdenisko*, 7. *súdenisko*, 8. *čistina*.

nástrojom spracúvať zem“ a „dobývať zo zeme, vykopávať“. Pri klčovaní bolo treba vykopávať pne a korene stromov a kríkov a získanú užitočnú pôdu kopať, prekopávať; orať ju bolo možné iste až neskôr. Pozemok klčovaním premenený na užitočnú pôdu sa v spisovnej slovenčine nazýva *kopanica*, v nárečiach však istotne existujú alebo existovali na pomenovanie tejto reálie aj slová *kopaň*, *kopánka*, *kopanina*, *kopanisko*. Slovo *kopanica* získalo neskôr ďalší význam „odľahlá skupina domov vo vrchoch, samota“, v tomto význame sa používa najmä na západnom Slovensku (najmä v podobe množného čísla *kopanice*).

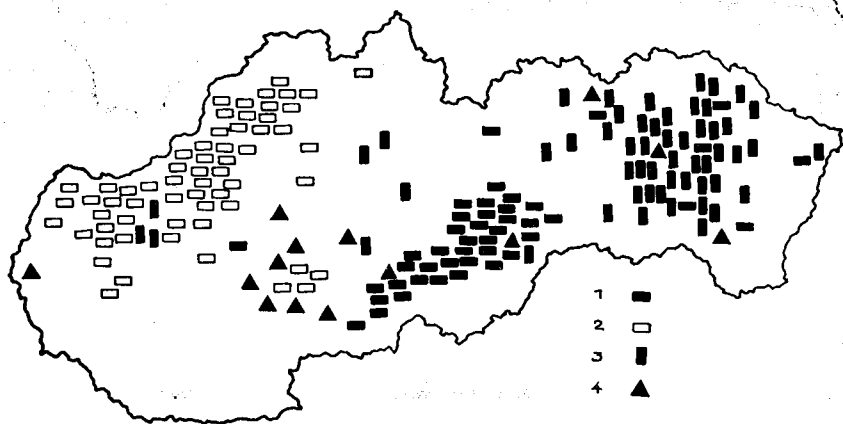
V slovenských terénnych názvoch sa využili od slovesa *kopať* odvodené apelatívne pomenovania miesta *kopanica*, *kopanina*, *kopaň*, *kopánka*, *kopanisko*. Pritom na západnej polovici Slovenska slovo *kopánka* nemá deminutívny charakter ako v Novohrade a v Gemeri [*kopaň* — *kopánka*], prípona *-ka* tu vyjadruje špecifický príznak miesta. Slovo *kopanica* sa v terénnych názvoch vyskytuje prakticky na celom Slovensku, hromadne najmä v západnej polovici okrem Záhoria a strednej a hornej Oravy, riedko vo východnej polovici (okrem Liptova a časti Spiša).

Slovo *kopanina* (deminutívum *kopaninka*) sa využilo v terénnych názvoch najviac na východnom Slovensku, a to predovšetkým v okre-

2. Slovná zásoba slovenských terénnych názvov utvorených zo základu *kop-* [kopat]: *kopanica*.

se Prešov a v priľahlých častiach susedných okresov Svidník, Vranov nad Topľou a Košice-vidiek. Slovo *kopaň* (demin. *kopánka*) sa vyskytuje v terénnych názvoch v Novohrade a v Gemeri. Slovo *kopánka* sa vytýkтуje v terénnych názvoch na Považí, v severnej časti Záhoria a na okolí Trnavy, Bánoviec nad Bebravou a Banskej Štiavnice (sporadicky — ako deminutivum od *kopaň* — v Novohrade a v Gemeri). Na slovo *kopanisko* je menej dokladov, kompaktnější areál tvorí územie medzi Prievidzou, Zvolenom, Lučencom a Levicami.

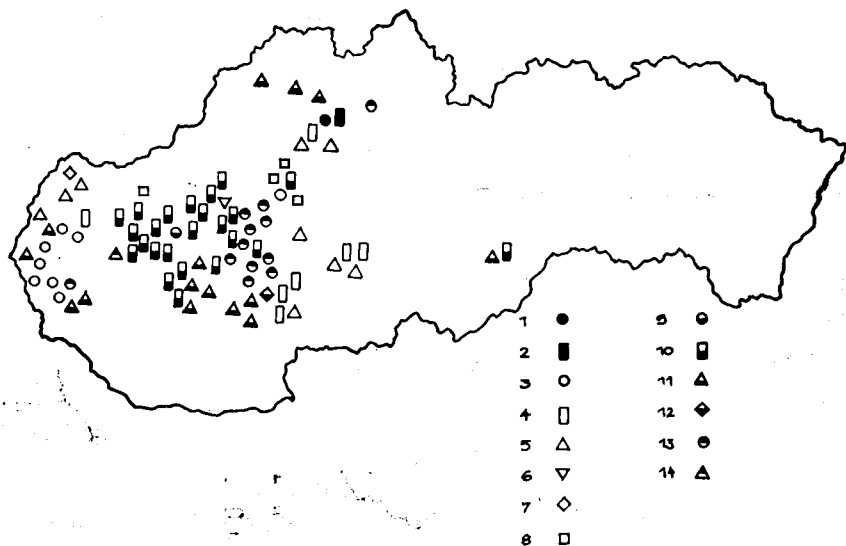

3. Slovná zásoba slovenských terénnych názvov utvorených zo základu *kop-* [kopat]: 1. *kopaň*, 2. *kopánka*, 3. *kopanina*, 4. *kopanisko*.

4. Klč-/krč- (klčiť, klčovať/krčovať)

Základné slová *klč*, *krč* majú v slovenčine významy „peň, koreň, hrčovitý kus dreva, koreň viniča“ a pod. Apelatívne pomenovania miesta, ktoré sa využili pri tvorení terénnych názvov, vznikali priamo zo základných slov alebo z odvodených sloviess *klčiť*, *klčovať* s významom „vykopávať zo zeme pne a korene stromov a takto získavať kultúrnu pôdu“ a z prídavných mien *klčový*, *klčovní*. Slovný základ *klč-* má pritom na západnom Slovensku podobu *kuč-* a na časti južného stredného Slovenska podoby *kolč-*, *koľč-*. Druhý variant *krč-* sa vyskytuje sporadicky na strednom Slovensku.

V slovenských terénnych názvoch sa vyskytujú apelatívne pomenovania miesta utvorené z týchto slovných základov najmä na južnej časti západného Slovenska, zriedkavejšie v jeho severnej časti a na strednom Slovensku. Výraznejšie areály majú slová *klčovanica* (*kučovanica*) na Záhorí, *klčovnica* medzi Levicami a Prievidzou a *klčovina* medzi Trnavou, Piešťanmi, Bánovcami nad Bebravou, Partizánskym a Nitrou.

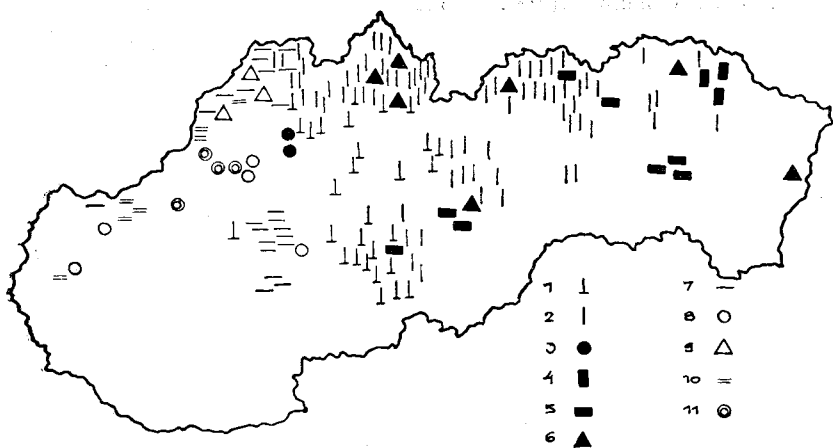

4. Slovná zásoba slovenských terénnych názvov utvorených zo základu *klč-/krč-* (*kuč-*, *kolč-*...): 1. *klčenica*, 2. *klčenina*, 3. *klčovanica*, 4. *klčovanina*, 5. *klčovaniško*, 6. *klčovanište*, 7. *klčovanka*, 8. *klčovňa*, 9. *klčovica*, 10. *klčovina*, 11. *klčovisko*, 12. *klčovka*, 13. *klčovnica*, 14. *klčovniško*.

V názvoch využité slová so špecifickým príznakom miesta majú prípony *-ica* (*klčenicica, klčovanica, klčovnica, klčovica*), *-ina* (*klčenina, klčovanina, klčovina*), *-isko* (*klčovaniško, klčovniško, klčovisko*), *-ište* (*klčovanište*), *-ka* (*klčovka, klčovanka*), *-ňa* (*klčovňa*). Ako terénne názvy sa uplatňujú aj základné slová *klč*, *krč*, obyčajne v množnom čísle.

5. Črchľa, kršľa (črchlíť, kršliť)

Na strednom a na východnom Slovensku, najmä na severnom Spiši, na hornej a strednej Orave, na Kysuciach, vo východnom Liptove, v severnej časti býv. Gemerskej stolice a medzi Zvolenom a Lučencom sa tvorili terénne názvy tohto druhu zo slovného základu *črch-*/*čerš-*. Hláskové varianty tohto slovného základu sú neobyčajne pestré. Na strednom Slovensku prevládajú podoby *črch-*, *čerch-*, na východnom Slovensku, v Gemeri a na strednej a hornej Orave podoby *čerš-*. Podoby *čorch-*, *čerech-*, *čarš-* sú ojedinelé. V goralských nárečiach na Zamagurí sa vyskytujú podoby *cerh-*, *cer-*, *cyr-*. Ďalej na západ, na severozápadnom okraji Slovenska a na stredoslovensko-západoslovenskom rozhraní sa názvy tohto typu tvorili zo základu *krš-*, na strednom a dolnom Považí a na Myjave zo základu *krž-*. Slovné základy *črch-*/*črš-* a *krš-*/*krž-* sú vlastne varianty toho istého starobylého koreňa.

5. Slovná zásoba slovenských terénnych názvov utvorených zo základov *črch-* (*čerch-*, *čerš-*...), *krš-* a *krž-*: 1. *črchľa, črchel*, 2. *črchľa, čeršľa, cerľa*..., 3. *čeršlenica*, 4. *čeršlenina*, 5. *čeršlina*, 6. *črchlisko*, 7. *kršľa, kršel*, 8. *kršlenica*, 9. *kršlisko*, 10. *kržľa, kržel*, 11. *kržlenica*.

Slovesá *črchliť*, *čršiť*, *kršliť*, *křšliť*, *kržliť* mali významy „obsekať, olúpať kôru zo stromu, aby vyschol“, neskôr „vytínať očrchlené, okřšlené stromy“ a potom „klčovať, získavať kultúrnu pôdu“. Miestami na Slovensku tieto slovesá ešte žijú.

Slová *črchľa*, *kršľa* označovali pôvodne miesto, kde boli „očrchlené“ stromy, potom vyklčované miesto, klčovanisko. Slovo *črchľa* (deminutíva *črchelka*, *črchlica*, *črchlička*) sa používalo teda ako apelatívny topografický termín s významom „vyčistené, vyklčované miesto, na lúku alebo pasienok upravené miesto, z lesa vyklčovaná kultúrna pôda“. Špecifický význam miesta zdôrazňujú deriváty typu *črchlisko*, *črchlina* a od slovesa *črchliť* utvorené slová *črchlenica*, *črchlenina*. Slová *kršľa*, *křšľa*, *kršel* (demin. *kršelka*, *kršlica*, *kršlička*) sa vyskytujú najmä na severozápadnom okraji Slovenska a na území medzi Prievidzou a Novou Baňou. Aj slovo *kršľa* je starobylé topografické apelatívum, špecifický príznak miesta zdôrazňujú prípony: *-isko* v odvodenom slove *kršlisko* a *-ica* v slove (utvorenom zo slovesa *kršliť*) *kršlenica*. Slová *kržľa*, *kržel* a *kržlenica* sa pri tvorení terénnych názvov využili na Považí v okresoch Považská Bystrica a Trenčín a na okoli Myjavy.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 868 s.

MAJTÁN, M.: K výskumu slovenskej mikrotoponymie. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 205–215 (6 mapiek).

MAJTÁN, M.: séria 21 príspevkov uverejnených v čas. Kultúra slova, 5, 1971, s. 248; 6, 1972, s. 24–27, 50–53, 85–88, 120–122, 172–174, 213–216, 249–251, 280–282, 306–309, 357–358; 7, 1973, s. 25–26, 52–55, 88–91, 115–118, 152–157, 214–216, 238–240, 278–280, 307–309, 345–346 (20 mapiek).

MAJTÁN, M.: Terénne názvy a Slovenský onomastický atlas. Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 31–35.

MAJTÁN, M.: Slovná zásoba slovenských terénnych názvov. Slovenská reč, 42, 1977, s. 162–168.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1–6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968.

Słownik prasiłowiański. Zv. 2. Red. F. Sławski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Wydawnictwo PAN 1976.

Slovenské entomologické názvoslovie IV

IVAN ORSZÁGH, ADELA BELÁKOVÁ, JÁN JASIČ, LADISLAV JEDLIČKA,
LADISLAV KORBEL

V poslednej časti slovenského entomologického názvoslovia uverejňujeme súpis základných slovenských termínov, ktoré sa týkajú nasledujúcich orgánov a sústav hmyzieho tela:

1. zvukotvorné orgány,
2. skolopariové orgány,
3. svetielkujúce orgány,
4. žľazy,
5. samčie vnútorné genitálne orgány,
6. samicie vnútorné genitálne orgány,
7. vzdušnicová sústava,
8. svaly, svalová sústava,
9. postembryonálny vývoj,
 - a) typy premien,
 - b) typy lariev,
 - c) typy kukiel.

Výber základných termínov uvedených orgánov a sústav sme urobili podľa známych štandardných príručiek entomológie Snodgrass (1935), Obenberger (1952), Weber (1954), Imms (1960) a Waterhouse et al. (1970). Mali sme pritom na zreteli rozsah tejto disciplíny, v akom sa prednáša na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave; tým je daný aj okruh termínov. Latinskú podobu väčšiny názvov, z ktorých sme vychádzali pri ustaľovaní slovenských ekvivalentov, sme overili v prácach Valach, Kábrt (1962), Kéler (1963), Zlotnicki (1971), Georges (1972) a Dorland's (1974).

Podobne ako v predchádzajúcich častiach Slovenského entomologického názvoslovia aj teraz sme pri hľadaní a ustaľovaní vhodných slovenských ekvivalentov k jestvujúcim latinským termínom postupovali viacerými smermi.

Zo slovenských názvov používaných v humánnej a veterinárnej anatómii sme sa usilovali vyfažiť maximum. Podľa možnosti sme postupovali tak, aby sme ani pri hmyzích orgánoch analogických s orgánmi stavovcov nerozmnožovali počet existujúcich synonym. Ako pramene slovenských termínov sme využili publikácie Antal (1962) a Nomina anatomica veterinaria (1974). Niektoré termíny z vecného okruhu štruktúry svalov sme zaviedli do entomologického názvoslovia z Repášovej práce (1974).

Veľkú skupinu predstavujú termíny adaptované z gréckych alebo latinských názvov; pri adaptácii sme rešpektovali odborné i jazykové

hľadiská. Napr. *folliculus* — *folikul*, *scoloparium* — *skolopárium*, *cremaster* — *kremaster* a i. Do tejto skupiny patria aj mnohé termíny týkajúce sa postembryonálneho vývoja hmyzu. Žiaľ, v súvislosti s istými termínmi tejto skupiny sme museli urobiť aj nepopulárne kroky — nahradiť niekoľko známych, roky používaných termínov novými termínmi. Viedla nás k tomu okolnosť, že podoba, v ktorej sa názov používal, vyvolávala nesprávne, mylné predstavy. Uvedieme konkrétny príklad. Na pomenovanie dvoch typov premien sa používajú v entomológii latinské termíny *hemimetabolía* a *holometabolía*. Druhy hmyzu, ktoré prekonávajú hemimetaboliu, sa nazývajú *hemimetabola* a tie, ktoré prekonávajú *holometaboliu*, *holometabola*. Dávnejšie zaužívaný domáci názov pre hemimetabóliu je *nedokonalá premena* a pre holometabóliu *dokonalá premena*. Je tu však otázka, čo je na hemimetabólii vo vzťahu k holometabólii nedokonalé? Obidva tieto typy premien vznikli počas veľmi dlhého fylogenetického vývoja a dosiahli vysoký stupeň dokonalosti plne zodpovedajúci daným druhom hmyzu a ich nesmierne zložitým vzťahom k prostrediu. Preto považujeme za nesprávne kvalifikovať jeden typ ako dokonalý a druhý ako nedokonalý. Komisia sa priklonila k názoru, že vhodným riešením je adaptácia termínov *hemimetabolía* — *hemimetabólia*, *holometabolía* — *holometabólia*.

Viacere termíny s malou informatívnou silou sme sa pokúsili nahradit novými. Nahradili sme napr. zaužívaný termín *súdková kukla* termínom *skrytá kukla*. Termín *súdková kukla* neznačuje, že ide o kuklu majúcu tvar súdka. V skutočnosti však to, čo vidíme, to, čo dodáva celému tvaru súdkovú podobu, vôbec nie je kukla. Je to kutikulárna časť integumentu posledného larválneho štádia (pupárium), v ktorom je vlastná kukla skrytá. Keď ju z toho obalu vypreparujeme, zistíme, že ide o voľnú kuklu. Zaviedli sme teda termín *skrytá kukla*, lebo je naozaj skrytá v pupáriu.

Použili sme aj niektoré termíny dávnejšie zaužívané v prednáškach na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave a uvedené v slovenských prekladoch niektorých učebných textov zo zoológie (Lang a kol., 1965, Bartoš, 1969), napr. *semenomet*, *semenná schránka*.

Novozavádzané termíny komisia dôkladne prediskutovala z odborných i jazykových aspektov. Ide napr. o termíny *cribellum* — *riečička*, *laminae dentatae* — *zúbkaté platničky*, *corpus allatum* — *prismozgová žľaza*, *corpus cardiacum* — *prísrdcovnicová žľaza* a i.

Zriedkavo môžu mať niektoré názvy dva významy. Napr. termín *larva* v širšom zmysle znamená každé juvenilné, t. j. tvarovo a pohlavne nezrelé štádium ontogenetického vývoja; v užšom zmysle je to tzv. pravá larva, t. j. larva holometabol.

Podklady pre komisiu pripravil I. Országh.

1. zvukotvorné orgány

organa stridentia, stridentia
stridulatio
plectrum
vena stridens
tympanum
stridulatio alaris
stridulatio femoroalaris
stridulatio femorotibialis

2. skopoláriové orgány

scolops, scolopale
cellula apicalis
cellula involvens
scolopidium
scolopidium amphinematicum
scolopidium mononematicum
organum tympanicum
organum tympanicum
mesothoracale
organum tympanicum
metathoracale
organum tympanicum abdominale
organum tympanicum pedale
organum tympanicum alare
crista acustica
organum chordotonale
organum chordotonale antennale
organum chordotonale orale
organum chordotonale alare
organum chordotonale truncale
organum Johnstoni

3. svetielkujúce orgány

organum luminiscens
luminiscentia
bioluminiscentia
stratum parenchymale
stratum crystallicum

stridulačné orgány
stridulácia
plektrum
stridulačná žilka
bubienok
krídlová stridulácia
stehново-krídlová stridulácia
stehново-brušková stridulácia

čapík
vrcholová bunka
obalová bunka
skolopídium
amfinematické skolopídium
mononematické skolopídium
bubienkový orgán

stredohrudný bubienkový orgán

zadohrudný bubienkový orgán
bruškový bubienkový orgán
nožný bubienkový orgán
krídlový bubienkový orgán
zvukový hrebeň, Sieboldov orgán
chordotonálny orgán
tykadlový chordotonálny orgán
ústny chordotonálny orgán
krídlový chordotonálny orgán
trupový chordotonálny orgán
pedicelový orgán, Johnstonov orgán

svetielkujúci orgán
svetielkovanie, luminiscencia
bioluminiscencia
parenchýmová vrstva
kryštalická vrstva

lampyrinum
luciferinum

lampyrín
luciferín

4. žľazy

glandula evehens, glandula aperta
glandula cuticularis
glandula cuticularis monocellula-
ris
glandula cuticularis multicellula-
ris
glandula tubulosa
acinus
pseudoacinus
glandula aciniformis
glandula pseudoaciniformis
osmaetherium
glandula cerea
glandula laccifera
glandula protegenda
glandula odorabilis
glandula sericofera
fontanella
pseudocella
glandula clausa
corpus cardiacum
corpus allatum
glandula prothoracalis
glandula ventralis, glandula cervi-
calis
corpus pericardiacum, glandula
Versioni
oenocytus
excretum
incretum
secretum
secretio

žľaza s vonkajšou sekréciou
kutikulárna žľaza
jednobunková kutikulárna žľaza
mnohobunková kutikulárna žľaza
trubicová žľaza
acinus
pseudoacínus
acinózna žľaza
pseudoacinózna žľaza
osmetérium
vosková žľaza
laková žľaza
ochranná žľaza
vôňová žľaza
hodvábotočná žľaza
fontanella
pseudocela
žľaza s vnútornou sekréciou
prisrdcovnicová žľaza
primozgová žľaza
predohrudná žľaza
Versionova žľaza
ventrálne žľazy
énocyt
exkrét
inkrét
sekrét
sekrécia

5. samčie vnútorné genitálne orgány

testis
vas deferens
ductus ejaculatorius

semenník
semenovod
semenomet

epididymis
 vesicula seminalis
 glandula accessoria
 testis unifollicularis
 testis multifollicularis
 folliculus
 folliculus testicularis
 vas efferens
 scrotum
 spermium
 sperma
 mesadenium
 ectadenium
 spermatogenesis
 spermatohistogenesis
 spermatocytogenesis
 spermatocystis
 spermatogonium
 spermatoblastus
 cellula Versoni
 filum terminale folliculi
 spermiodesmium
 acrosoma

prisemenník
 semenný váčok
 prídavná žľaza
 jednofolikulový semenník
 mnohofolikulový semenník
 folikul
 semenníkový folikul
 folikulový vývod
 skrotum
 spermia
 semeno, sperma
 mezadénium
 ektadénium
 spermatogenéza
 spermatohistogenéza
 spermatocytogenéza
 spermatocysta
 spermatogónia
 spermatoblast
 Versonova bunka
 koncové vlákno folikula
 spermiodezma
 akrozóm

6. samicie vnútorné genitálne orgány

ovarium
 oviductus
 oviductus lateralis
 oviductus communis
 receptaculum seminis, spermathe-
 ca
 vagina
 ovariolium
 ovum, ovulum
 pedicellus
 cellula germinalis
 oogenesis, ovogenesis
 oogonium
 oocytus
 vitellarium
 germarium
 corpus luteum

vaječník
 vajcovod
 bočný vajcovod, laterálny vajcovod
 spoločný vajcovod
 semenná schránka
 pošva
 ovariola
 vajíčko
 stopka, pedicel
 zárodočná bunka
 oogenéza
 oogónia
 oocyt
 vitelárrium
 germárium
 žlté teliesko

ovariolum panoisticum
 ovariolum meroisticum telotroph-
 icum
 ovariolum meroisticum polytroph-
 icum
 calix
 glandula receptaculi
 glandula sebacea
 vulva
 uterus
 bursa copulatrix
 corpus bursae copulatricis
 ostium bursae copulatricis
 laminae dentatae
 gonoporus
 copulatio
 filum terminale ovariole
 ligamentum suspensorium ovarii

panoistická ovariola
 telotrofná meroistická ovariola
 polytrofná meroistická ovariola
 kalich
 žláza semennej schránky
 tmeľová žláza
 vulva
 maternica
 kopulačná komôrka
 telo kopulačnej komôrky
 ústie kopulačnej komôrky
 zubkaté platničky
 genitálny otvor
 kopulácia
 koncové vlákno ovariole
 závesný ligament vaječníka

7. vzdušnicová sústava

systema tracheale
 systema tracheale apertum
 systema tracheale clausum
 trachea
 tracheola
 tracheoblast
 taenidium
 matrix
 exotrachea
 intima
 endotrachea
 spiraculum, stigma
 porta atrii
 atrium spiraculi
 camera trachealis
 organum Palmeni
 trachea dorsalis
 trachea ventralis
 trachea visceralis
 peritreme
 pseudobranchia
 pseudobranchia foliacea

vzdušnicová sústava
 otvorená vzdušnicová sústava
 uzavretá vzdušnicová sústava
 vzdušnica
 vzdušnička
 tracheoblast
 tenídium
 matrix
 exotrachea
 intima
 endotrachea
 spirákulum, stigma
 átriové vráтка
 spirákulové átrium
 vzdušnicová komora
 Palmenov orgán
 chrbtová, dorzálna vzdušnica
 brušná, ventrálna vzdušnica
 útrobná vzdušnica
 peritréma
 vzdušnicová žiabra
 lístkovitá vzdušnicová žiabra

pseudobranchia filiformis
pseudobranchia rectalis
glandula perispiracularis

nitkovitá vzdušnicová žiabra
konečníková vzdušnicová žiabra
perispirákulová žláza

Podľa polohy uloženia spirakulí na telových článkoch môžeme druhy hmyzu rozdeliť na:

insecta holopneustica	holopneustický hmyz
insecta hyperpneustica	hyperpneustický hmyz
insecta hemipneustica	hemipneustický hmyz
insecta hypopneustica	hypopneustický hmyz

8. svaly, svalová sústava

musculus	sval
systema musculorum	svalová sústava
tendo	šľacha, tendón
perimysium	osvalie
myofibrilla, sarcostylus	myofibrilla
telophragma	telofragma
sarcolemma, myolemma	sarkoléma
sarcoplasma, myoplasma	sarkoplazma
mesophragma	mezofragma
tonofibrilla	tonofibrilla
microtubulus	mikrotubul
adductor	príťahovač
abductor	odťahovač
protractor	vyťahovač
retractor	zaťahovač
dilatator	rozširovač, rozťahovač
compressor	stlačovač
depressor	stlačovač
flexor	ohýbač
rotator	otáčač
levator	zdvíhač
extensor	vystierač

V priloženom prehľade uvádzame len hlavné skupiny svalov. V tele hmyzu je okolo 250 svalov, ich latinská terminológia je neustálená.

musculi capitis	svaly hlavy
musculi antennarum	svaly tykadla

musculi labri
 musculi mandibulae
 musculi maxillae
 musculi labii
 musculi salivarii
 musculi hypopharyngis
 musculi cibarii
 musculi cavi buccalis
 musculi pharyngis
 musculi oesophagi
 musculi cranii
 musculi proprii stomodaei
 musculi thoracis
 musculi prothoracis
 musculi mesothoracis
 musculi metathoracis
 musculi proprii pedum thoracalium
 musculi abdominis
 musculi praeabdominis
 musculi postabdominis
 musculi proctodaei
 musculi spiraculi

svaly hornej pery
 svaly hryzadla
 svaly čeluste
 svaly spodnej pery
 svaly slinovníka
 svaly hypofaryngu
 svaly cibária
 svaly predného hltana
 svaly zadného hltana
 svaly pažeráka
 svaly hlavovej kapsuly
 svaly predného čreva
 svaly hrude
 svaly predohrude
 svaly stredohrude
 svaly zadohrude

svaly nôh
 svaly bruška
 svaly preabdomenu
 svaly postabdomenu
 svaly zadného čreva
 svaly spirákula

9. postembryonálny vývoj

stadium larvale
 larva
 larva natura
 praepupa
 pupa, chrysalis
 cremaster
 ptilinum
 cocon
 subimago
 imago
 ecdysis
 apolysis
 exuvium
 puparium

larválne štádium, larválny instar
 larva (ako každé juvenilné štádium)
 zrelá larva (larva posledného štádia)
 predkukla
 kukla
 kremaster
 ptilínium
 zámotok, kokón
 subimágo
 imágo
 zvliekanie
 apolýza
 exúvia
 pupárium

a) typy premien

hemimetabolia	hemimetabólia
paleometabolia	paleometabólia
epimetabolia	epimetabólia
prometabolia	prometabólia
heterometabolia	heterometabólia
paurometabolia	paurometabólia
archimetabolia	archimetabólia
neometabolia	neometabólia
homometabolia	homometabólia
remetabolia	remetabólia
parametabolia	parametabólia
allometabolia	alometabólia
holometabolia	holometabólia

Druhy hmyzu prekonávajúce hemimetabóliu nazývame hemimetabola. Podobným spôsobom môžeme utvoriť názov pre druhy hmyzu prekonávajúce iný typ premeny, napr. paleometabólia — paleometabola, epimetabólia — epimetabola atď.

b) typy lariev

najada	nájada
nympha	nymfa
pronympa	pronymfa
geada	geáda
larva	larva (ako tzv. pravá larva, larva holometabol)
eruca	húsenica
tarmes	pandrava

Rozdelenie lariev holometabol podľa počtu párov nôh:

larva protopoda	protopódna larva
larva polypoda	polypódna larva
larva oligopoda	oligopódna larva
larva apoda	apódna larva

Rozdelenie lariev holometabol podľa stupňa zrelosti hlavovej kapsuly

larva eucephalica	eucefalná larva
-------------------	-----------------

larva hemicephalica
larva acephalica

hemicefalná larva
acefalná larva

c) typy kukiel

pupa dectica
pupa adectica
pupa libera
pupa coartata
pupa obtecta

kukla s pohyblivými hryzadlami
kukla s nepohyblivými hryzadlami
voľná kukla
skrytá kukla
múmiová kukla

LITERATÚRA

ANTAL, J. (ed.): Anatomické názvoslovie. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 575 s.

BARTOŠ, E.: Zoológia prvokov a bezchordátov (skriptum). Bratislava, Rektorát Univerzity Komenského 1969. 537 s.

Dorland's Illustrated Medical Dictionary. Philadelphia, London, Toronto, W. B. Saunders 1974. 1748 s.

GEORGES, K. E.: Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch. Hannover, Hahnsche Buchhandlung 1972. Erster Band 3108 s., Zweiter Band 3576 s.

IMMS, A. D.: A General Textbook of Entomology. London, Methuen 1960. 886 s.

KÉLER, S.: Entomologisches Wörterbuch. Berlin, Akademie-Verlag 1963. 774 s.

LANG, J. a kol.: Zoológia. I (skriptum). Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 313 s.

Nomina anatomica veterinaria. Bratislava, Príroda 1974. 222 s. (Autori slovenských termínov P. Popesko a B. Hájovská.)

OBERBERGER, J.: Entomologie. I. Praha, Přírodovědecké vydavatelství 1952. 869 s.

REPÁŠ, S.: Všeobecná histológia (skriptum). Bratislava, Univerzita Komenského 1974. 206 s.

SONDGRASS, R. E.: Principles of Insect Morphology. New York and London, McGraw-Hill Book Company 1935. 667 s.

VALACH, V., KÁBRT, J.: Lékařský slovník. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1962. 526 s.

WATERHOUSE, D. T. et al.: The Insects of Australia. Melbourne, University Press 1970. 1105 s.

WEBER, H.: Grundriss der Insektenkunde. Stuttgart, Gustav Fischer Verlag 1954. 428 s.

ZŁOTNICKI, B. (ed.): Lexicon medicum Anglicum-Russicum-Gallicum-Germanicum-Latinum-Polonium. Warszawa, Państwowy zakład wydawnictw lekarskich 1971. 1603 s.

ROZLIČNOSTI

Zástava srdca?

Pri hláseniach o stave pacientov alebo aj inak v hovorenej reči, prípadne v bežných zápisoch používajú niektorí lekári slovo *zástava* v inom význame, ako je v slovenčine zvyčajné. Používajú ho v takýchto spojeniach: *zástava srdca*, *zástava srdcovej činnosti*, *zástava krvného obehu*, *zástava vetrov* a pod.

Podstatným menom *zástava* sa tu pomenúva dej, ktorý v slovenčine vyjadrujeme slovesným podstatným menom *zastavenie*. Slovo *zastavenie* tradične funguje aj ako odborné slovo a ako také sa stále udržiava v odborných lekárskech prejavoch. Nielen v starších, ale aj v novších publikáciách z odboru medicíny čítame: *Ludský organizmus má na zastavenie krvácania tri hlavné činitele...* [Findo, B. — Findová, I.: Vnútorné choroby. Martin, Osveta 1975, s. 63] — *Pocit „preskočenia srdca“ alebo „zastavenia srdca“ s následným silným úderom býva po extrasystolách...* [c. d., s. 33]. Termín *zastavenie* je zaužívaný, ustálený a všeobecne zrozumiteľný.

Dejové podstatné meno *zástava* vo význame „zastavenie“ preniká do reči našich zdravotníkov z češtiny, kde sa už udomácnilo a je aj v inventári českých lekárskech termínov. (Pozri napr. Český lékařský slovník. Praha SZN 1962, s. 522: *zástava krváčení — haemostasis.*) Hojne sa využíva v literatúre, napr.: *Pokud k zástavě dechu nebo obehu dochází v ústavním zařízení...* [Jerle, P.: Kardiologie praktického lékaře. Praha, SZN 1967, s. 284] — *Zástava síní při normální akci komor se pozná...*; *Sinusová zástava se může objevit...* [c. d., s. 314].

V slovenčine má slovo *zástava* ustálený význam iný, nie dejový. Slovom *zástava* sa pomenúva látka istých rozmerov a farieb upevňovaná na žrd, slúžiaca ako symbol niečoho. Zástavy sú symbolmi štátov, krajín, čierna zástava je symbolom smútku, biela mieru a pod. — Okrem toho sa v Slovníku slovenského jazyka uvádza ako osobitné heslo ešte homonymné podstatné meno *zástava* s významom „záloh“. Napríklad: *Dali v zástavu najlepšie role.* [Jilemnický] Iný príklad je z textu staršieho autora J. M. Hurbana: *Bratia druhov zo zástavy vyslobodili* [t. j. z rukojevnictva]. V tomto druhom prípade sa slovo *zástava* správne hodnotí v slovníku ako knižné zastarané.

Nové slovo *zástava* s dejovým významom „zastavenie“ sa utvorilo od slovesa *zastaviť*, resp. *zastaviť sa*. Vzniklo podobne ako dejové substantíva typu *priprava* (od slovesa *pripraviť*, resp. *pripraviť sa*),

zápcha (od slovesa *zapchať, zapchať sa*), *výroba* (od slovesa *vyrobiť*) a i. Takýto spôsob tvorenia slov, tzv. bezpriponové tvorenie, je v slovenčine korektný a býva častý, takže proti novotvaru *zástava* s významom „zastavenie“ nemožno zo slovotvorného hľadiska nič namietat. Motivovanie slova je tu veľmi priezračné. Nám však ide o význam slova. Podstatné meno *zástava* — symbol niečoho a podstatné meno *zástava* — zastavenie sú homonymá. Problém homonymie nenastal v češtine, lebo tam sa *zástava* (symbol) nazýva slovami, ktoré majú inú zvukovú podobu: *prapor, vlajka, korouhev*. Aj táto skutočnosť nesporne dopomohla k tomu, že sa v českej lekárskej terminológii ujaľo slovo *zástava* s významom „zastavenie“.

Hoci termín *zástava* preniká i v slovenčine do odbornej lexiky pracovníkov v zdravotníctve, mnohí z nich ho pociťujú v spojeniach *zástava srdca, zástava obehu* atď. ako nenáležitý výraz, pretože názvu deja *zástava* silno konkuruje pôvodný názov veci, *zástavy* ako symbolu.

Nové slovo *zástava* používané v spojeniach *zástava srdca* atď. je v súčasnej slovenčine neologizmus dosť prekvapujúci. Používa ho iba malý počet ľudí istej profesie, a tak má príchut' profesionalizmu, ba azda i slangového výrazu. Možno sa raz okruh jeho používateľov rozšíri natoľko, že pomaly aj ono vojde do aktívnej slovnej zásoby používateľov slovenčiny. Je však otázka, či je nevyhnutné, aby sa tak stalo. Pri neologizme *zástava* nejde o pomenovanie deja, pre ktorý by slovenčina nemala priliehavý, všeobecne zrozumiteľný aj funkčne vyhovujúci a dokonca už aj ustálený výraz. Týmto výrazom je slovo *zastavenie*: *zastavenie srdcovej činnosti, zastavenie dýchania, zastavenie krvácania, zastavenie krvného obehu* atď. Preto niet dôvodu vytláčať podobu *zastavenie* ako odborný výraz a nahrádzať ju inou podobou, najmä keď tejto podobe konkuruje slovo s úplne odlišným lexikálnym významom. Teda aj v zdravotníctve vystačíme v spojeniach typu *zastavenie srdca* s výrazom *zastavenie*.

V. Betáková

Bezozvyšková, či bezzvyšková diéta?

Zdravotnícka osвета popularizuje a rozširuje medzi bežnými používateľmi spisovnej slovenčiny aj také slová a slovné spojenia, ktoré bývali známe len v užšom kruhu odborníkov — zdravotníkov, medzi iným napr. názvy rozličných druhov diét. Z hľadiska jazykovej kultúry nemôže byť ľahostajné, či sa odborné názvy popularizujú v správnej alebo nesprávnej podobe. Stretáme sa napr. s nenáležitým názvom *bezvyšková diéta*. (Má obsahovať jedlá zanechávajúce po strá-

vení minimálne množstvo zvyškov, ktoré by dráždili chorý zažívaci trakt.) Nenáležitá je vlastne iba vokalizovaná predpona *bezo-*, pričom význam predpony sa uplatňuje správne: naznačuje, že to, čo je vyjadrené menom, neexistuje, chýba, vyskytuje sa len v minimálnom množstve a pod. Prídavné meno *bezozvyškový* predpokladá ako základ na svoje utvorenie predložkové spojenie *bezo zvyšku*, teda s vokalizovanou predložkou. Pravidlo o vokalizácii, t. j. priberaní samohlásky neplatí však pre všetky slabičné predložky rovnako. Tak slabičná predložka *bez* sa vokalizuje iba pred tvarom osobného zámena *ja* — teda *bezo mňa*. Nevokalizuje sa ani vtedy, keď sa nasledujúce slovo začína tou istou spoluhláskou, akou sa končí predložka (*bez zvyšku, bez zmeny*), alebo párovou spoluhláskou čo do znelosti (*bez sporu, bez straty*). V takýchto polohách sa vokalizujú iné predložky: *s, z, v, k*, čo sa analogicky, ale nenáležite prenáša aj na predložku *bez*. A tak príčinou nenáležitej podoby prídavného mena *bezozvyškový* je už nenáležitý predložkový výraz *bezo zvyšku* s vokalizovanou predložkou *bezo*. Keďže spisovná podoba predložkového spojenia je *bez zvyšku*, s nevokalizovanou predložkou *bez*, musí mať aj odvodené prídavné meno nevokalizovanú predponu *bez-*, teda *bezzvyškový*.

Časté sú aj prípady nenáležitého vokalizovania predložky *bez* v predložkových spojeniach *bezo sporu, bezo zmeny* namiesto *bez sporu, bez zmeny*. Zo spojenia *bez sporu* nemáme v spisovnom jazyku odvodeniny *bezsporný, bezsporne*; máme iba slová *nesporný, nesporne* alebo synonymné *nepochybný, nepochybne*. V posledných štyroch slovách je v spisovnom jazyku namiesto predpony *bez* záporová predpona *ne-*. Je synonymná s predponou *bez-* v tom zmysle, že tiež vyjadruje nedostatok, chýbanie alebo minimálnu existenciu toho, čo vyjadruje základ odvodeného slova.

E. Smiešková

Názvy typu *Norfolk* — *norfolský*

V istej redakcii nám upravili prídavné meno *norfolský* na *norfolkský* s odôvodnením, že toto slovo je odvodené od názvu *Norfolk*, v ktorom je na konci spoluhláska *k*. Presvedčili sme ich, že sa tu *k* odsúva podobne ako *g* v type *Hamburg* — *hamburský*. Podnietilo nás to k úvahe o tom, kedy pred príponou *-ský* spoluhláska odpadá, kedy sa mení a kedy ostáva nezmenená. Brali sme do úvahy zemepisné názvy (podľa Slovníka slovenského jazyka VI) so základom zakončeným na *g, h, ch, k* a od nich odvodené prídavné mená. Hoci sa o tejto problematike už písalo dosť (napr. L. Dvonč o týchto

názvoch: *Ink* — *inský* v Slovenskej reči (SR), 31, 1966, s. 375; *Peking* — *pekinský*, SR, 32, 1967, s. 59—61; *Viking* — *vikinský*, SR, 32, 1967, s. 192; *Hongkong* — *hongkonský*, SR, 34, 1969, s. 315—316; F. Miko o názve *Štrasburg* — *štrasburský*, SR, 27, 1962, s. 375; J. Kačala o názve *Togo* — *togský*, Jazyková poradňa IV, 1966, s. 243—244 a i.), išlo prevažne o jeden typ. Preto pokladáme za potrebné urobiť prehľad všetkých typov zemepisných názvov zakončených na zadné spoluhlásky a od nich odvodených prídavných mien.

Ide o tieto prípady:

g + *-ský* = *-ský*. V slovách so zakončením *-burg*, [*-bourgh*], *-berg*, *-borg*, *-ang*, *-ong*, *-ing*, *-ung* a zriedka aj v iných slovách sa *g* v adjektive vynecháva. Napr. *Salzburg* — *salzburský*, *Heidelberg* — *heidelberský*, *Göteborg* — *göteborský*, *Danang* — *dananský*, *Mekong* — *mekonský*, *Peking* — *pekinský*, *Bandung* — *bandunský*, *San Domingo* — *sandominský*, podobne *Viking* — *vikinský*.

g + *-ský* = *-žský*. Ak predchádza pred spoluhláskou *g* samohláska alebo niekedy aj zvučná spoluhláska *l*, *n*, mení sa *g* na *ž*. Napr. *Riga* — *rižský*, *Kaluga* — *kalužský*, *Krivoj Rog* — *krivorožský*, *Volga* — *volžský*, *Kongo* — *kunžský*, *Katanga* — *katanžský*, podobne aj *Togo* — zriedkavejšie *tožský*, častejšie *togský*.

g + *-ský* = *-gský* (a: predchádza samohláska, spoluhláska *r* alebo dve *g*). Spoluhláska *g* ostáva preto, aby sa nezastrela zrozumiteľnosť základu slova. Napr. *Haag* — *haagsky*, *Chicago* — *chicagský*, *Santiago* — *santiagský*, *Malaga* — *malagský*, *Galapágy* — *galapágsky*, *Taganrog* — *taganrožský*, *Bug* — *bugský*. *Nowy Targ* — *nowotargský*, *Bruggy* — *brugský*, *Marchegg* — *marcheggský*, ale *Tobago* — *tobagský/tobacký*.

h + *-ský* = *-žský*. Po predchádzajúcej samohláske sa mení *h* na *ž*. Napr. *Praha* — *pražský*, *Rozbeh* — *rozbežský*, *Kociha* — *kocižský*, *Uh* — *užský*.

h + *-ský* = *-hský*. V cudzích názvoch ostáva *h*, ktoré naznačuje prídychovú výslovnosť, alebo sa nevyslovuje. Napr. *Čandigarh* — *čandigarhský*, *Sindh* — *sindhský*, *Raleigh* (roly) — *raleighský*, *Philadelphia* (F-fia) — *philadelphský*, *Karlsruhe* (-rüe) — *karlsruhský*, *Lesotho* (-to) — *lesothský*, *Gotha* (-ta) — *gothský* (popri *gothajský*).

ch + *-ský* = *-šský*. Zmena *ch* na *š* je vo väčšine slov tohto typu. Napr. *Limbach* — *limbašský*, *Bacúch* — *bacúšsky*, *Zürich* — *zürišský*, *Eisenach* — *eisenášský*. Základ ostáva bez zmeny len vtedy, ak sa *ch* vyslovuje inak (napr. ako *č*): *Greenwich* — *greenwichský*. V slove *Čech* — *český* nastalo zjednodušenie *-šský* > *-ský*.

k + *-ský* = *-ský*. Po predchádzajúcej zvučnej spoluhláske *n*, *r*, *l*, {sonóre} sa *k* odsúva. Napr. *Nymburk* — *nymburský*, *Helsinki* — *hel-*

sinský, Frank -- *franský, Ink* -- *inský, New York* -- *newyorský* a aj *Norfolk* -- *norfolský*.

Podobne sa odsúva aj koncové *-ok* (v nepriamych pádoch je len *k*) v slovenských názvoch -- *Ružomberok* -- *ružomerský, Pezínok* -- *pezinský, Kežmarok* -- *kežmarský*.

k + *-ský* = *-cký*. Zjednodušenie zakončenia *-cký* [z pôv. *-kský*] na *-cký* vynechaním jednej z podobných hlások nastáva po predchádzajúcej samohláske. Napr. *Afrika* -- *africký, Irak* -- *iracký, Tobruk* -- *tobrucký*, ale aj *Balog* -- *balocký, Boldog* -- *boldocký, Bodrog* -- *bodrocký* [vychádza sa z výslovnosti s koncovým *k*, t. j. *Balok...*], *Innsbruck* [-uk] -- *innsbrucký, Dunkerque* (düinker) -- *dunkerský*.

V slovách so zakončením *-sk* nastáva haplológia (vynechanie rovnakých hlások): *-sk* + *-ský* > *-ský*. Napr. *Osuské* -- *osuský, Branisko* -- *braniský, Minsk* -- *minský, Gdansk* -- *gdanský, Nebraska* -- *nebraský, San Francisco* [-ko] -- *sanfranciský*. Spoluhláska *k* ostáva, keď je v základe zdvojené *kk*: *Mekka* -- *mekkský, Mokka* -- *mokkský*.

Výsledok nášho rozboru možno zhrnúť takto:

Zo zadných spoluhlások sa pred príponou *-ský* vypúšťa *g* a *k*, ak pred nimi predchádza zvučná spoluhláska. Spoluhlásky *g*, *h* a výnimčne aj *ch* ostávajú nezmenené, ak sa má zachovať zrozumiteľnosť základu, alebo keď spoluhlásky *h* a *ch* naznačujú odlišnú výslovnosť. V adjektíve *taganrogský* (ide o rovnaký typ ako *krivorožský*) na ponechanie *g* vplýva tradícia. Spoluhlásky *g* a *h* sa menia na *ž* a spoluhláska *ch* sa mení na *š* po predchádzajúcej samohláske alebo *zriedka* (pri *g*) aj po zvučnej spoluhláske. V slovách so spoluhláskou *k* sa prípona zjednodušuje, aby sa odstránila neželateľná skupina dvoch sykaviek (*c* a *s*), ktorá by vznikla po zmene *k* > *c*, a v slovách na *-sk* nastáva haplológia (jedna z dvoch za sebou idúcich skupín spoluhlások *sk* sa vypúšťa).

Ako vidieť, je len málo prípadov, keď zadná spoluhláska pred príponou *-ský* ostáva nezmenená. Zmeny základu pred príponou *-ský* sú prejavom flektívneho typu v slovenčine.

V prídavnom mene od názvu *Norfolk* sú podmienky na to, aby sa *k* odsunulo, preto sa vyslovuje a píše *norfolský*.

K. Palkovič

Pieniny -- (do) *Pienin*, nie (do) *Pienín*

V Slovníku slovenského jazyka 6 (Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968) sa zemepisný názov *Pieniny* neuvádza. Ani v Atlase sveta (Bratislava, Slovenská kartografia 1970) sa zemepisný názov *Pieniny* neuvádza. Školský zemepisný Atlas Českoslo-

venskej socialistickej republiky [Praha, Ústředná správa geodézie a kartografie 1962] taktiež neregistruje zemepisný názov *Pieniny*.

Slovenský úrad geodézie a kartografie vydal Kartografické informácie 1, Zoznam vrchov na Slovensku [Bratislava 1974], v ktorom sa na s. 11 uvádza zemepisný názov *Pieniny*.

V poslednom čase sme sa s týmto zemepisným názvom veľmi často stretali v dennej tlači. Všimli sme si však, že v gen. pl. sa zemepisný názov *Pieniny* zapisoval v podobe *Pienín*, napr. *V najlepšom stave však nie sú prístupové cesty do Pienín... — ...ktorými prichádzajú do Pienín tisíce turistov* (Pravda, 11. 6. 1976, s. 4). — *Domáci im ukazovali aj krásy Vysokých Tatier, oblasť Pienín, Červeného Kláštora...* (Pravda, 24. 7. 1976, s. 4). — *...ochranársku činnosť oblasti našich i poľských Pienín...* — *Vari najzaujímavejšou časťou Pienín...* (Nedeľná Pravda, 7. 1. 1977, s. 10).

Zemepisný názov *Pieniny* sa skladá z troch slabík: *pie — ni — ny*. V prvej slabike (*pie-*) je teda nositeľom slabiky dvojhláska *ie*. Zemepisný názov *Pieniny* ako pomnožný sa v súčasnej spisovnej slovenčine skloňuje podľa plurálového radu vzoru *žena — ženy*. V gen. pl. tohto zemepisného názvu je nulová pádová prípona: *Pienín-ø*. Posledná kmeňová slabika v gen. pl. zemepisného názvu *Pieniny* sa nepredlžuje (ostáva krátka), lebo pred ňou predchádza dlhá slabika (podobne ako *nížina — nížin, lieština — lieštin, dialava — dialav, úloha — úloh, nálada — nálad* atď. Naproti tomu pri zemepisnom názve *Apeniny* sa posledná kmeňová slabika v gen. pl. predlží, lebo pred ňou nepredchádza dlhá slabika: *Apeniny — Apenín* (podobne ako *čistina — čistín, hladina — hladín*).

Podľa zemepisného názvu *Pieniny* je pomenovaný aj detský spevácky súbor v Spišskej Starej Vsi — *Pieniny*. Slovo *Pieniny* je v súčasnej spisovnej slovenčine trojslabičné: *pie — ni — ny*. V prvej slabike je dvojhláska *-ie-*; zemepisný názov *Pieniny* sa teda nevyslovuje ako „*pi — je — ni — ny*“. V gen. pl. tohto názvu sa posledná kmeňová slabika podľa rytmického zákona nepredlžuje (ostáva krátka): *oblasť Pienín*, nie *Pienín*.

J. Jacko

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Seminár o preklade vedeckých a odborných textov

Komisia pre vedecký a odborný preklad pri Slovenskom literárnom fonde, oddelenie teórie prekladu a tlmočenia Katedry ruského jazyka a literatúry FFUK v Bratislave a Nakladateľstvo Pravda zorganizovali v obci Devín v dňoch 27.—28. 1. 1977 seminár o vedeckom a odbornom preklade.* Zúčastnili sa na ňom vybraní pracovníci slovenských a českých vysokých škôl, vedeckých ústavov, nakladateľstiev, prekladateľských stredísk a ďalších inštitúcií.

Seminár bol u nás prvým podujatím zacieleným na otázky prekladania vedeckých a odborných textov, najmä prác klasikov marxizmu-leninizmu, a jeho úlohou bolo predstaviť výsledky súčasného teoretického myslenia o preklade a tým uľahčiť prekladateľskú prácu. Ako sa ukázalo v hlavnom referáte, súčasná teória prekladu vedeckého a odborného textu sa opiera o názory klasikov marxizmu-leninizmu na preklad. Je pozoruhodné, že ich názory tvoria ucelenú sústavu, v ktorej sa postuluje dôkladné poznanie východiskového a cieľového jazyka, dôkladné poznanie reálií týkajúcich sa textu a napokon aj to, čo sa v súčasnej teórii prekladu pomenúva termínom komunikatívnosť prekladu. (Je zaujímavé v tejto súvislosti uviesť, že už klasici marxizmu-leninizmu požadovali zachytiť v preklade aj individuálny štýl autora originálu.)

V súlade s výskumom štruktúrno-typologických vlastností textu, ktorý sa intenzívne rozvíja aj u nás (Miko, Popovič, Mistrík a i.), zdôraznila sa myšlienka, že ani vedecký text nejestvuje ako izolovaný fakt, ale že sa zaraďuje do vývinového radu. Aj takýto text je textom svojho autora (literárneho subjektu) a súčasne textom percipienta (potenciálneho čitateľa). Hodnota vedeckého a odborného textu je daná presnosťou autorovej výpovede o reálnom svete. Zaradenosť textu do širokých súvislostí sa demonštrovala na texte V. I. Lenina. Pri adekvátnom preklade jeho diel musí prekladateľ vziať do úvahy, že v Leninových textoch sú prvky klasickej rétoriky, že Lenin hlboko prenikol do štýlu filozofických textov, že pri koncipovaní mnohých svojich textov využíval stylistické a jazykové nedostatky v textoch svojich protivníkov, že si všimnal jazyk na schôdzkach atď. Je jasné, že takéto fakty prispievajú k lepšiemu poznaniu originálu a uľahčujú preklad. Platí tu nepriama úmernosť medzi úsilím vynaloženým na poznanie originálu a ná-

* Poznámka: Zdá sa, že by bolo vhodné termíny *odborný preklad*, *vedecký preklad* (utvorené sú analogicky ako termín *umelecký preklad*) rezervovať na pomenovanie toho, že preklad, dielo má odborné, resp. vedecké (umelecké) kvality. Termíny *preklad odborného textu*, *preklad vedeckého textu*, ktoré sa zameriavo používali s predchádzajúcimi, majú iný obsah (význam).

mahou pri realizácii samého prekladu. Aj v tomto kaleidoskopickom prehľade myšlienok hlavného referátu treba upozorniť na postulát teoretikov prekladu, že preklad má spĺňať komunikačnú funkciu (iná bola realita, keď sa napr. klasická marxistická literatúra tvorila, iná je teraz, keď sa prekladá do rozličných jazykov) a že rozhodujúci zápas pri preklade vedeckého a odborného diela sa odohráva v oblasti terminológie.

Celá obec prekladateľov vedeckých a odborných textov by si mala osvojiť myšlienku z ďalšieho referátu, že ani odborný text nie je z hľadiska štylistiky bezproblémový. Preklad odborného a vedeckého diela je teda takisto štylistickou operáciou ako preklad umeleckého textu, i keď nejde o prenos estetických hodnôt. Je teda správne, ak teória prekladu prehľbuje aj štylistiku prekladu.

Téza o centrálnom postavení termínu v odbornom texte sa podrobnejšie rozviedla v osobitnom referáte, v ktorom sa ďalej vyzdvihla potreba rozlišovať pri preklade odborného diela substitúciu terminológie (o substitúciu ide vtedy, keď v cieľovom i východiskovom jazyku jestvuje vypracovaná sústava termínov) a preklad termínov, keď v cieľovom jazyku sústava termínov nejestvuje (podrobne pozri v článku J. Horeckého na s. 136n. tohto čísla časopisu). Je prirodzené, že pre prekladateľa vychodia z toho dve rozličné úlohy.

Okrem základných referátov sa na seminári predniesli viaceré diskusné príspevky upozorňujúce na „textové šumy“ (=nedostatky) v prekladoch konkrétnych vedeckých a odborných diel, informácie o pracovných postupoch pri realizovaní takého veľkého projektu, ako je moderný preklad Leninovho diela a i. V spontánnej živej diskusii sa pretriasala otázka, či je výhodnejšie, aby odborné dielo prekladal jazykovo školený prekladateľ alebo odborník v danom odbore, polemizovalo sa o vhodnosti niektorých pojmov v teórii prekladu (napr. o pojme *model*, *modelovanie*) atď.

Komisia pre vedecký a odborný preklad pri Slovenskom literárnom fonde ako hlavný organizátor seminára zhodnotila stretnutie teoretikov s praktikmi ako obojstranne užitočné, lebo pracovníkom vydavateľstiev a prekladateľom sa priamo odovzdali výsledky výskumu a teoretici si vypočuli požiadavky zo strany praxe. V budúcnosti chce takéto semináre organizovať pravidelne.

I. Masár

O jazyku učebnice pre osobitné školy

Učebnica *Prírodopis pre 8. ročník osobitných škôl* (Bratislava, SPN 1969, 209 s.) je dôkazom, aká starostlivosť sa v našom socialistickom zriadení venuje aj vzdelávaniu takých detí, ktoré sa pre nedostačujúce mentálne schopnosti nemôžu zúčastniť na vyučovacom procese s ostatnými deťmi. Autormi učebnice sú R. Kľačko a M. Vrbová

Prírodopis pre 8. ročník osobitných škôl spĺňa z pedagogického hľadiska požiadavky, ktoré sa kladú na učebnice tohto typu. Postupuje sa v ňom od známeho k menej známemu, od jednoduchšieho k zložitejšiemu. Textová

stránku vhodne dopĺňajú farebné ilustrácie, čím sa splňa aj jedna zo základných vyučovacích zásad — zásada názornosti.

Učebnici prírodopisu sa venovala potrebná pozornosť aj z jazykovej stránky. So zreteľom na mentálnu úroveň detí, ktorým je určená, prevládajú v texte krátke oznamovacie vety. Súvetí je menej, skladajú sa zväčša len z dvoch, troch, iba zriedkavo z viacerých viet, a používajú sa v nich základné spojky. Stručné a zrozumiteľné vety usporiadané do krátkych odsekov uľahčujú zapamätávanie. Odborné termíny sú zväčša v súlade s terminológiou príslušného odboru, no pri viacerých názvoch zvierat chýba prívlastok označujúci druh, do ktorého zviera patrí. Napr. popri odborných názvoch *medveď hnedý*, *králik domáci*, *králik poľný* sa vyskytujú názvy *veverica* (odborný názov je *v. obyčajná*), *ovca* (*o. domáca*), *tiger* (*t. kráľovský*) a i. V tomto zjednodušení bol pravdepodobne metodický, resp. didaktický zámer autorov, s ktorým možno súhlasiť. Správne sú utvorené pomenovania farebných odtieňov: *hnedastý*, *červenkastý*, *žltkastý*, *ružovkastý*. Takisto správne sa používa pomenovanie *sivá farba*, nie *šedá*. Čitateľovi dobre padne nájsť v texte aj také rýdzlo slovenské slovo ako *guča* — *Tráva sa jej* [krave] *v gučiach vracia do papule* [32].

Osobitne spomenieme termín *šiška*. Autori používajú tento termín v súlade s Terminológiou botanickej morfológie [Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959], hoci ustálené pomenovanie plodov ihličnatých stromov je *šuška*.

V rozoberanej učebnici prírodopisu sme našli aj niekoľko lexikálnych, morfológických a syntaktických javov, v ktorých by sa dalo zvoliť výstižnejšie alebo presnejšie vyjadrenie a pod. V texte sa viac ráz opakuje príslovka *dostatočne*: *čerešne preto musia byť dostatočne ďaleko od seba* [111], *keď je dostatočne teplo* [117], *spánok má byť dostatočne dlhý* [106]. V citovaných príkladoch by bolo vhodnejšie nahradiť príslovku *dostatočne* synonymami *dost*, *dostačujúco*. Príslovka *dostatočne* sa používa skôr pri hodnotení kvality niečoho. Názov *požiarny voz* [97] je hovorový, neutrálne je spojenie *požiarné vozidlo*, príp. *auto*.

V kapitole o zuboch sa hovorí o trvácich zuboch. Hoci sa slová *trváci* a *trvalý* pokladajú za synonymá, ich významové odtienky, ako aj spájateľnosť s inými slovami sú odlišné. Adjektívum *trváci* sa používa v spojeniach *trváci syr*, *trváce pečivo*, *trváca saláma*, no ak ide o zuby, používa sa v odbornom vyjadrovaní adjektívum *trvalý*. Jemný významový rozdiel je aj medzi slovesami *upokojsovať* a *uspokojsovať*. Vo vete *V prírode nás uspokojsuje a príjemne sa počúva vtáci spev* [103] by sme uprednostnili sloveso *upokojsovať*, lebo ide o zmyslový vnem, kým sloveso *uspokojsovať* sa viaže skôr na konkrétne požiadavky, napr. *uspokojsovať obyvateľov dobre organizovanými službami*. Na označenie variability odporúčame používať adjektíva *rozličný*, *rozmanitý*. Adjektívum *rôzny* značí predovšetkým nerovnaký, napr. v geometrii — *tieto dva trojuholníky sú rôzne* (i. j. nerovnaké).

Prídavné mená na *-lý* v slovenčine už takmer zanikli, preto aj namiesto adj. *predošlý* [5, 84] by bolo vhodnejšie adjektívum *predchádzajúci*. V súčasnej spisovnej slovenčine sú pri slovesách *zdržovať* (*sa*), *udržiavať* (*sa*) živšie tvary *zdržiavať* (*sa*), *udržiavať* (*sa*).

Za pravopisnú chybu pokladáme písanie substantíva *Zem* s malým začiatčným písmenom, ak sa ním označuje naša planéta. Na s. 205 sa píše *Zem*, o dve strany ďalej *zem*.

Niekoľko chýb sme našli aj proti správne mu používaniu predložiek. Základná cieľová predložka je *na*. Niektoré druhy hydiny sa chovajú na mäso, nie pre mäso (46). Vo vete Čítanie po ležiačky, najmä naboku očiam škodí (103) je nesprávne použité slovo *naboku*, ktoré má vo vete analogický význam ako napr. *na chrbte*, *na bruchu*, preto sa nemalo písať dovedna. Ide o predložkový pád. Slovo *naboku* sa píše spolu, ak značí „vedľa, popri“. Predložku *na* pokladáme za nadbytočnú vo vete Pri čítaní má byť knižka od očí vzdialená na 35 cm (103), stačí vzdialená 35 cm.

Ďalej sa pristavíme pri nesprávnom používaní niektorých spojok. Vo vete *Z kože vyrastajú na niektorých miestach chlpy a na hlave vlasy a na prstoch rúk a nôh nechty* (79) je druhá spojka *a* neodôvodnená. Opakovanie spojky *a* pôsobí rušivo; namiesto spojky bolo treba použiť jednoducho čiarku. Vo vete *Boli ste na výstave králikov, ktorú usporiadal Spolok chovateľov drobných hospodárskych zvierat, a napíšte, aké plemená králikov ste tam videli* (28) treba prvé súvetie oddeliť bodkou, nie iba čiarkou. Vo vetách *Živia sa {korytnačky} žabami, slimákmi, vodným hmyzom* (61) — *V lesoch, hájoch, parkoch žijú sýkorky* (53) mal by sa posledný člen viacnásobného výrazu spojiť s predchádzajúcim spojkou *a*, bezspojkové spojenie je totiž príznakové. Na začiatku príčinných viet neslobodno zabúdať na spojku *keďže*, napr. *Pretože hlávková kapusta v prvom roku má hlávky...* (164) — *Keďže hlávková kapusta...* Vo vete *Stisnutím ľavej komory sa vstrekuje (krv) do tepny, čo ju rozvedie do tela* (89) bolo treba vzťažné zámeno *čo* nahradiť vzťažným zámenom *ktorý/-á*, lebo citované vyjadrenie má silný príznak hovorovosti. Vo vedľajších časových vetách sa v učebnici zväčša používa spojka *až*, napr. *Rastie nahor, až vyzdvihne kľúčne listy* (162), *Trieme tak dlho, až koža sčervenie* (86), *Vretenica tak dlho nosí v sebe vajcia, až sa z nich začnú liahnúť mladé vretenice* (60). Spojku *až* je vhodné obmieňať časovou spojkou *kým*, pretože spojka *až* je v základnom význame účinná.

Syntaktický nedostatok je vo vete *Ľudská kostra má 3 hlavné časti: kostra hlavy, kostra trupu a kostra končatín* (99). Keďže za dvojbodkou sa časti vymenúvajú v 1. páde, bolo ich treba uviesť spojením *je to: je to kostra hlavy...*

Nesprávne je umiestená častica *asi* vo vete *Ostriež je taký veľký asi ako pstruh* (71) — správne *Ostriež je asi taký veľký ako pstruh*. Z hľadiska vetosledu treba pripomenúť, že vzťažná veta nemôže byť príliš vzdialená od podstatného mena, na ktoré sa vzťahuje, preto by sme súvetie *Tepelné telieska zachytávajú podráždenie teplom alebo chladom, z ktorých sa ťahnu nervové vlákna* (99) upravili takto: *Tepelné telieska, z ktorých sa ťahnu nervové vlákna, zachytávajú...*

Vyjadrenie miery v spojeniach (kukurica) *narastie až 3 m vysoko* (196), *...korytnačky až 300 kg váhy* (62) by bolo zrozumiteľnejšie v podobe: *až do trojmetrovej výšky, až 300-kilogramové*. Štylisticky je dosť farebavá veta *Sú plečky ručné, ktorými pleje a kyprí človek, ale aj motorové, ktoré ťahá*

stroj [209], lepšie: *Poznáme ručné plečky, ktorými pleje človek, ale aj motorové, ťahané strojom.*

V texte učebnice sú rozpaky s kladením čiarky pred spojkou *alebo*. Vo vete *Na sadenie vybrané zemiaky sa môžu sadiť hneď alebo sa najprv predklíčia* (183) by pred spojkou *alebo* mala byť čiarka, lebo ide o vetnú spojku, no vo vete *Sadíme ich v jeseni po opadaní listov, alebo skoro na jar* (124) čiarka nemá byť. Tu ide o členskú spojku.

Na záver spomenieme ešte niekoľko nevhodných spojení, napr.: *Keď má hlad (veverica)...* [30] — *mať hlad, mať smäd* nie je spisovné vyjadrenie. V niektorých prejavoch sa vyskytuje pod vplyvom iných jazykov. Správne po slovensky sa hovorí *byť hladný, byť smädný*. Nevhodne, až groteskne pôsobia tieto dve vety nasledujúce za sebou: *Tekvicu jeme varenú. Kŕmime ňou najmä ošipané* (179), pretože z hľadiska významu nadväzujú na seba nejednoznačne.

Aj napriek spomenutým problematickým miestam možno *Prírodopis pre 8. ročník osobitných škôl* hodnotiť kladne. V recenzii sme sa zamerali predovšetkým na nedostatky, aby si ich učitelia mohli opraviť, a tak aj v školách s osobitnou starostlivosťou venovať sa spisovnému vyjadrovaniu.

E. Rísová

Nedobrá preklad dobrej knihy

Z nadnárodného charakteru vedy vychádza, že treba prekladať teoretické aj popularizačné diela najmä z takých odborov, ktoré nemajú výslovne vlastivédny ráz. Potreba prekladov sa pociťuje najmä v takých prípadoch, keď ide o nové alebo novoochránené vedné odbory. Sem patrí aj fyzická geografia, ktorej predmetom je výskum zložitých priestorových celkov rozličnej veľkosti a rozličného zatriedenia. Preto sme siahli s veľkým záujmom po preklade knihy *Všeobecná veda o Zemi, Všeobecná fyzická geografia* z pera poľského vedca Jerzyho Kondrackého, ktorý nedávno vyšiel v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve [Bratislava 1976, 176 s., v sérii Knižnica metodologickej literatúry]. Nepoznáme podobný pôvodný slovenský text, ktorý by podával na pomerne malom priestore toľko závažných informácií o celej zemeguli, o všeobecných zákonitostiach pôsobiacich na jej povrchu a súčasne pomocou vyše deväťdesiatich grafov a obrázkov názorne predkladal aj najnáročnejšie pojmy a myšlienky. Preklad takejto knihy je pre každého odborníka veľmi lákavou, hoci — treba priznať — nie najľahšou úlohou. Sú tu totiž nielen terminologické problémy, ale aj problémy vyplývajúce z rozličnej teoretickej a metodologickej úrovne vedných odborov v národných reláciách. Každý prekladateľ nevyhnutne posúva obsah prekladanej knihy smerom k domácej problematike. To je samozrejmy fakt najmä pri textoch, ktoré sú určené širšiemu okruhu čitateľov s rozličnou odbornou kvalifikáciou, resp. aj vzdelanému čitateľstvu z iných odborov alebo aj bez odbornej pripravenosti.

Preklad doc. dr. Ľudovíta Mičiana, CSc., nevyhovuje uvedenému kritériu v takom rozsahu, žeby sme ho mohli hodnotiť ako dobrý. Najzávažnejšiu námietku by sme formulovali tak, že preklad nie je v dostačujúcej miere adaptovaný. Ukážeme to na príklade. Na konci každej kapitoly sa nachádza zoznam základnej literatúry. Sú to spravidla odkazy na vedeckú literatúru poľskú, na základné monografie, najčastejšie veľké kompilačné diela príručkového alebo učebnicového charakteru, výnimočne aj časopisecké štúdie. Pre poľského čitateľa má takýto postup základný význam — vedie ho k hlbšiemu štúdiu všeobecne prístupnej odbornej literatúry. A sú to spravidla práce z päťdesiatych a šesťdesiatych rokov, teda práce, ktoré sú v Poľsku ľahko prístupné a navyše dobre odrážajú súčasný stav vedeckého poznania. Pri preklade Kondrackého knižky mala sa vyriešiť otázka, čo s odkazmi na ďalšiu odbornú literatúru. Prekladateľ si zvolil najpohodľnejšiu, ale aj najmenej vhodnú cestu — ponechal tieto zoznamy na konci každej kapitoly bez akejkoľvek zmeny, hoci sám ako odborník musel si uvedomiť, že takýto postup neposlúži nikomu. Myslím, že by prekladateľovi (alebo redaktorovi a pod.) nebolo dalo veľa práce, keby bol k poľskej odbornej literatúre pripojil aspoň 2—3 slovenské alebo české práce všeobecne prístupné, a teda použiteľné aj pri vážnom štúdiu, resp. pri vedeckej práci.

Nedostatok podobného rázu vidíme aj v tom, že sa pri prekladaní nevzali do úvahy príslušné fakty z Československa. Správny je pôvodný postup, že sa poľské reálie berú do úvahy pri každej príležitosti. Prečo by sa slovenský čitateľ prekladu nemohol stretnúť na príslušných miestach s intímnejším pohľadom na slovenskú časť Tatier, na slovenské rieky, hory a mestá? Je naozaj chyba, keď sa pri charakterizovaní riek nespomína Dunaj a Váh, resp. aj Morava.

Pri celkovom hodnotení prekladu ako nevyhovujúceho v súčasnej kultúrnej situácii zavážia aj rozličné terminologické a iné jazykové nedostatky, aké čítame napr. na str. 66: *Polárny vzduch vzniká v morskej variante nad moriami a v kontinentálnej variante nad súšami mierneho pásma*. Pripojený abecedný register dôležitejších pojmov a termínov (str. 160—173) je veľmi užitočný, ale bol by si zaslúžil lepšiu revíziu z hľadiska ustálenosti terminológie niektorých prírodovedných odborov.

Prekladateľ mal v úmysle adaptovať text pre potreby slovenského čitateľa (pozri str. 51, 91, 111, 134, 139, 147, 154), ale ostal akosi na polceste. A preto sa jeho práca nemôže stretnúť s plným uznaním.

J. Ružička

Sympatická terminologická pomôcka

V posledných mesiacoch minulého roka začalo Výskumné výpočtové stredisko Bratislava vydávať pod názvom *Terminologické listy* (ďalej TL) praktickú terminologickú pomôcku. Doteraz vyšli dva súbory s podtitulom *Základné termíny z oblasti informačných systémov* (september 1976) a *Zá-*

kladné termíny z oblasti ekonomického modelovania (november 1976). V TL bude terminologická rada výpočtového strediska publikovať výsledky svojej činnosti a zároveň ich predkladať na širšiu diskusiu.

Dva zväzky TL obsahujú spolu 82 priebežne číslovaných slovenských termínov s ruskými a anglickými ekvivalentmi a s definíciami. Z jazykovej (slovotvornej) stránky slovenské termíny vyhovujú, prijateľný je aj spôsob, ako sa v prevažnej väčšine jednotlivé pojmy definujú — používa sa totiž klasická definícia vybraných pojmov, ktorá sa ukazuje aj v tomto okruhu ako najefektívnejšia. Najmä v prvom súbore sú definície úsporné, kondenzované, čo zodpovedá aj požiadavkám teórie terminológie, aj praxi v iných terminologických slovníkoch a súpisoch (napr. v terminologických slovníkoch vydávaných vo vydavateľstve SAV). V druhom súbore sa od tohto postupu vo viacerých prípadoch upustilo a výklad má zreteľné encyklopedické črty (porov. napr. heslá pod číslami 43, 45, 47, 49, 53, 54, 58, 59). Pri príprave ďalších súborov bude užitočné odstrániť naznačenú disproporciu, pravdaže, na úkor encyklopedickosti. Možno to docieľiť tým, že sa pri definovaní pojmov budú autori sústredenejšie venovať odpovedi na otázku „čo je to“ než zaznačeniu vonkajších znakov pojmu. Napr. termín *konštrukcia ekonomického modelu* sa definuje takto: *pozostáva zo štyroch navzájomvisiacich fáz: špecifikácie, identifikácie, kvantifikácie a aplikácie...*, ale priama odpoveď na otázku, čo je konštrukcia ekonomického modelu sa vlastne nedáva (podobne aj heslá 72, 78).

Viac pozornosti vyžaduje výber synonymných termínov (uvádzajú sa v zátvorkách), a to preto, že všetky rovnoznačné termíny nemajú rovnakú stylistickú hodnotu. Z hľadiska spisovnosti sú plnohodnotné synonymá *bodový odhad — estimátor* (76), *pružnosť — elasticita* (78), ale už v dvojici *trendové premenné — trendy* (76) druhý člen má zreteľné črty odborného slangu. Z dvojice *dáta — údaje* (21) — tieto synonymá na rozdiel od ostatných sú oddelené bodkočiarkou — sa ako výhodnejší ukazuje domáci termín, lebo má aj singulár, ktorý prax potrebuje, kým pri slove *dáta* jednotné číslo nejestvuje. Domáci termín *údaj* z uvedených dôvodov preferujú na iných pracoviskách (v niektorých prácach Ústavu technickej kybernetiky SAV). Jeho prednosti sa ukazujú vo viacсловných termínoch typu *systém báz dát*, *hierarchický systém báz dát*, ktoré sú síce jazykovo správne, ale jednoslabičné genitívy s rovnakou koreňovou hláskou sú zvukovo dosť nezvyčajné a nevýrazné.

Hoci jazyková stránka TL má uspokojujúcu úroveň, v jednotlivých prípadoch predsa len treba premýšľať o jednoznačnejšej alebo zreteľnejšej formulácii. Definíciu *systém, ktorého stav sa v čase mení/nemení* (13, 14), možno spresniť formuláciou... *v závislosti od času...* Zmenu slovosledu si vyžaduje formulácia definície *pri danej rozlišovacej úrovni ďalej nedeliteľná časť systému* (vhodnejšie: *časť systému pri danej rozlišovacej úrovni ďalej nedeliteľná*). Tautologický výraz *časový okamih* (6) plne nahradiť výraz *časový úsek/bod*, v zložnom slove *nulovo-jedničkový* treba síce písať spojovník (porov. výrazy typu *jedno-jednoznačný*), no v druhej časti odporúčame bežnejšiu podobu *jednotkový*.

TL obohacujú terminologickú lexiku o sloveso *prognózovať*, presnejšie

o trpné prídastie *prognózovaný* (*prognózovaná hodnota*, 61). Na iných miestach sa používa adjektívum *prognostický* (*prognostický model*, *prognostická aplikácia*, 51), lenže ide o iné súvislosti — prídavné meno *prognostický* je odvodeninou substantíva *prognostika* „náuka o vedeckom predvídaní“. Možno, pravda, uvažovať o slovese *prognostikovať* (potom aj *prognostikovaná hodnota*), ktoré organicky zapadá do derivačných radov, ako sú *diag-nostika* — *diagnostický* — *diagnostikovať*, *narkóza* — *narkotický* — *narkotizovať*, *hypnóza* — *hypnotický* — *hypnotizovať* atď. Rozdiel medzi slovesami *prognózovať*, *prognostikovať*, nie je, pravdaže, v miere ich ústrojnosti, lež v tom, že podoba *prognostikovať* je utvorená so zreteľom na slovtvorné vzťahy v cudzom jazyku a podoba *prognózovať* s ohľadom na slovtvorné zákonitosti súčasnej spisovnej slovenčiny. Preto možno podobu *prognózovať* hodnotiť ako progresívnejšiu.

Terminologická rada Výskumného výpočtového strediska v Bratislave robí užitočnú terminologickú prácu tým, že zhrňa základné termíny z oblasti informačných systémov a ekonomického modelovania. Podľa našej mienky ide o dobrú prácu, pri ktorej hádam nebolo potrebné vopred sa vzdávať normalizačnej funkcie, ako sa o tom píše v úvode prvého súboru.

I. Masár

Astronómia s jazykovými chybami

V roku 1975 vyšla vo vydavateľstve Mladé letá publikácia *Svet chémie, fyziky, astronómie*. Publikáciu z anglického originálu preložili E. Floch, E. Flochová a I. Haverlík. V tejto práci si bližšie všimneme z jazykového hľadiska tretiu časť *Astronómia*, ktorú preložil I. Haverlík. V texte je viacero jazykových nedostatkov, ktoré kazia dobrý dojem z tejto inak veľmi dobre napísanej a v príťažlivej grafickej úprave vydanjej publikácie určenej našej mládeži (pre čitateľov od 13 rokov, ako sa uvádza v tiráži).

Hláskoslovie a pravopis. — V publikácii (máme tu vždy na mysli iba časť *Astronómia*) je použitá podoba *korona* (s. 286). Slovník slovenského jazyka [1. zv., s. 749] zaznamenáva formu *koróna*, ktorá sa bežne používa v našich prácach z odboru astronómie (porov. napr. A. Hajduk — J. Štohl, *K horizontom vesmíru*, Bratislava 1974, s. 105). Nachádzame tu ďalej podobu *pulsar*, hoci v spisovnej slovenčine v zhode s výslovnosťou píšeme slovo *pulzar* so z podobne ako slovo *pulz*. Podobu *pulsar* uvádzajú A. Hajduk — J. Štohl (porov. s. 159) alebo J. Štohl v príručke *Zo života hviezd* (Bratislava 1976, napr. s. 7). — Poznámky možno mať ďalej k písaniu odvodených prídavných mien. Na s. 274 sa píše: *57 kilogramovej umelej družice*. Ide o derivát *päťdesiatšedemkilogramový*, písaný však v tomto prípade s číslicami v prvej časti. Keď ide o jedno slovo, treba ho písať tak, že sa číslice pripájajú spojovníkom: *57-kilogramový*. Na s. 278 sa spomína *Mount Wilsonské observatórium*. Ide tu o jednoslovný adjektívny derivát dvojslovného názvu *Mount Wilson* — takéto deriváty treba písať dohromady. Takto sa správne postupuje v cit. práci A. Hajduka — J. Štohl: z *mount-wilsonskeho observatória* (s. 179). — V publikácii sa stretávame s nespráv-

ným písaním veľkých začiatočných písmen v názvoch *Morom jasu*, *Morom pokoja*, *Morom pár* (s. 324). V takýchto názvoch rovnako ako v iných zeme-
pisných názvoch s nezhodným prívlastkom v genitíve píšeme určené slovo
s malým a určujúce slovo alebo výraz s veľkým začiatočným písmenom:
more Jasu, *more Pokoja*, *more Pár*. Hajduk — Štohl spomínajú na s. 44 ana-
logický názov oceán *Búrok* a takto sa píše podobné názvy v Zozname vži-
tých slovenských názvov mimozemských objektov [vydal Slovenský úrad
geodézie a kartografie r. 1976], napr. *more Dažďov*, *more Hladu*, *more*
Hojnosti, *more Chladu*, *more Jasu*, *more Kríz*, *more Mrakov*, *more Nektáru*,
more Pár atď.

Slovná zásoba. — V oblasti slovnej zásoby sa v publikácii vyskytujú
niektoré prípady odporujúce platnej kodifikácii spisovnej slovenčiny, napr.:
4. októbra vypustením 56 kilogramovej (!) umelej družice nazvanej *Sputnik I*
zahájili sovietski vedci „kozmickej vek“ (s. 274, správne otvorili, za-
čali); *Za ten čas, čo ste stihli prečítať niekoľko prvých slov tohto od-
stavca, sa tieto galaxie vzdialili od nás 15–20 miliónov kilometrov* (s.
317, odseku); *Preto nastáva niekedy situácia, kedy sú všetky tri telesá*
v jednej priamke (s. 287, keď); *Naše Slnko je teraz v štádiu, kedy ešte*
nie je najjasnejšie (s. 311, keď). Namiesto spájacieho výrazu *zatiaľ* čo je
vhodnejšia spojka *kým* v tomto prípade: *A tak zatiaľ čo sa jedni zame-
rali na poznanie a využitie nových neznámych krajín na Zemi, iní už aj*
snívali o tom, ako sa dostať ešte ďalej mimo Zem (s. 320). Zároveň môže-
žeme pripomenúť, že predložka *mimo* sa správne spája s 2. pádom, a nie
so 4. pádom (má byť *mimo Zeme*). Nevhodne sa používa prídavné meno
rozdielny namiesto odlišný: *Úplne rozdielna od týchto nebeských ob-
jektov je plynná hmlovina* (s. 312). V texte sa uvádza spojenie *meno ma-
skony* alebo *názov maskony*, vhodnejšie je však použiť vyjadrenie so slovom
pomenovanie: *Tieto zoskupenia dostali meno maskony*. Ich názov vznikol
zo začiatočných slabík anglického výrazu *mass concentration* — *sústreďenie*
hmoty (s. 325). V publikácii sa dôsledne hovorí o sovietskych kozmonautoch
a amerických astronautoch, hoci ide o tú istú profesiu (porov. s. 331, 333);
je to však v súlade s praxou, ktorá sa už u nás vžila (ako súhrnný výraz sa
zaužívalo iba pomenovanie *kozmonaut*, napr. *sovietski a americkí kozmonauti*).

Tvaroslovie. — Z tvaroslovných nedostatkov treba upozorniť na ne-
správne skloňovanie mena *Halley*: *Najznámejšou z pravidelne sa objavujúcich*
komét je Halleyova kométa, pomenovaná podľa anglického hvezdára Hal-
leya (s. 296). Meno *Halley* sa vyslovuje s koncovým *i* a podľa toho sa má
skloňovať rovnako ako napr. priezviská *Škultéty*, *Verdi*, *Lombardini*, *Andreoti*
i a pod., teda: *anglického hvezdára Halleyho*. Zároveň treba pripomenúť, že
nie je správne hovoriť o *Halleyovej kométe*, ale o *Halleyho kométe* (ako
o *Škultétyho diele*, *Verdiho opere* a pod.). Správna podoba *Halleyho ko-
méta* je v cit. práci A. Hajduka — J. Štohla na s. 95, takisto aj v Zozname
vžitých slovenských názvov mimozemských objektov. Na s. 306 čítame: *za-
vreme pravé oko*, hoci na tejže strane je aj správny tvar *zavrieme (ľavé oko)*.
Názov *Jodrell Bank* sa v texte nesklonuje: *Sú úplne iné ako rádioteleskop*
v Jodrell Bank. Pri tomto názve niet však prekážky, aby sme ho nesklono-
vali ako celok: *v Jodrell Banku*.

Syntax. — Vlastné meno je niekedy nevhodne odtrhnuté od substantíva, ktorým sa vyjadruje druh názvu, napr. *Druhá hviezda na konci Veľkého voza Mizar*. Vhodnejšie je vyjadrenie *Mizar, druhá hviezda na konci Veľkého voza*. Vedľajšia veta niekedy nadväzuje na nevyjadrené substantívum, ktorým sa pri vlastnom mene má označiť jeho druh: *Rigel, ktorá je hviezdou súhvezdia Oriónu, patrí medzi nadobrov* (s. 307). Keď pri názve *Rigel* nie je substantívum *hviezda*, malo sa použiť vyjadrenie s tvarom *ktorý*. Nie je vhodné hovoriť ani o hviezde súhvezdia, ale skôr o hviezde v súhvezdí. Podľa toho by sme použili formuláciu *Rigel, ktorý je hviezdou v súhvezdí Orióna*, *patrí medzi nadobrov* alebo formuláciu *Hviezda Rigel, ktorá je hviezdou v súhvezdí Orióna, patrí medzi nadobrov* (v tomto prípade treba použiť pri názve *Rigel* aj slovo *hviezda*). To isté platí o vete: *Jednou z najbližších dvojhviezd na hviezdnej oblohe je Albireo, ktorá tvorí časť križa v súhvezdí Labute*, správne: ...je *Albireo, ktoré...* alebo *dvojhviezda Albireo, ktorá tvorí...* Zo syntaktického hľadiska je chybná veta *Väčšina takýchto padajúcich hviezd nie je väčších ako hrozienko* (s. 297, *nie je väčšia*). Trpné prídastie *kombinovaný* má väzbu s predložkou *s* a s inštrumentálom; nie s bezpredložkovým inštrumentálom: *Preto väčšinu našich poznatkov o hviezdach získavame pomocou ďalekohľadu kombinovaného prístrojom zostrojeným na princípe spektroskopu* (s. 306, *kombinovaného prístrojom*).

Niekedy by sa mala použiť vhodnejšia štylizácia, resp. presnejší preklad: *Stupnica, podľa ktorej sa hviezdy zaraďujú, nie je ťažko pochopiteľná* (s. 306). Vhodnejšie by bolo vyjadrenie *Stupnica, podľa ktorej sa hviezdy zaraďujú, je ľahko pochopiteľná*, alebo ešte skôr vyjadrenie *Stupnicu, podľa ktorej sa hviezdy zaraďujú, nie je ťažké pochopiť*.

Osobitne si všimneme niektoré vlastné mená z hľadiska ich štandardizácie. Na s. 297 sa spomína názov *Spojené štáty severoamerické*. Úradný názov je *Spojené štáty americké* [porov. angl. *United States of America*]. Medzi posudzovanou publikáciou a uvedeným Zoznamom vžitých slovenských názvov mimozemských objektov je rozdielov viac pri názvoch súhvezdí (na prvom mieste názov z publikácie *Svet chémie, fyziky, astronómie*, na druhom názov zo Zoznamu): *Blížence — Blíženci, Eridán — Eridanus, Farbiar — Maliar, Chameleon — Chameleón, Chemická pec — Pec, Kassiopea — Kassiopeja, Kentaur — Centaurus, Linonár — Pravítko, Lodný kýl — Kýl, Malá medvedica — Malý voz, Malý vodný had — Malý Vodný had, Mečúň — Mečiar, Pohonič — Povozník, Poľovnícki psi — Poľovnícke psy, Šípka — Šíp, Tabuľová hora — Tabuľový vrch*, správne *Stolový vrch, Veľká medvedica — Veľký voz*. Na tomto mieste nechceme riešiť otázku jazykovej správnosti jednotlivých názvov, upozorňujeme iba na značné rozdiely pri označovaní tých istých mimozemských objektov, čo akiste nie je veľmi vítané. Dúfame, že po vydaní Zoznamu, ktorý spracovala Názvoslovná komisia pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie (za odbornej spolupráce J. Štohla, vedeckeho pracovníka Astronomického ústavu SAV), sa situácia pri vydávaní prác s astronomickou tematikou zlepší. V spomínaných príručkách A. Hajduka — J. Štohla a J. Štohla je stav v používaní názvov súhvezdí zväčša zhodný so stavom v Zozname, niekedy je však rozdiel aj tu, napr. aj u Hajduka — Štohla je podoba *Andromeda* namiesto *Androméda*. — V posudzovanej publikácii sa

na s. 312 používa názov *Mliečna cesta*, ale na s. 316 *Mliečna dráha*. V spisovnej slovenčine je zaužívaný názov *Mliečna cesta*. Táto podoba sa uvádza aj v Slovníku slovenského jazyka (2. zv., s. 160) a v ďalších príručkách. — Na s. 304 sa uvádza názov hviezdy *Polárka* v zátvorke za ním *Severka*; ďalej sa používa už iba názov *Polárka* (s. 305, 309), čo je v súhlase so Zoznamom, ktorý uvádza iba podobu *Polárka* (s. 8).

Ako ukazuje náš rozbor, v časti Astronómia, ktorá je zahrnutá do publikácie Svet chémie, fyziky, astronómie, sú z jazykového hľadiska viaceré nespornosti alebo aj sporné riešenia (sporné sú niekedy názvy, resp. podoby názvov mimozemských objektov, najmä súhvezdí). Prekvapuje nás, že sa s takýmto stavom stretáme v publikácii vydanej vo vydavateľstve Mladé letá, ktoré inak dbá na dobrú jazykovú úroveň svojich vydaní. V prípadnom 2. vydaní by sa tieto chyby nemali opakovat.

L. Dvonč

SPYTOVALI STE SA

Životnostná skúška. — Pozorný čitateľ dennej tlače M. K. z Dobrej Vody nás upozornil na spojenie *životnostná skúška*, ktoré čítal v tejto vete z dennej tlače: *V súčasnosti už prebiehajú dlhodobé životnostné skúšky lineárneho krokového motora pre pohon riadiacich častí ťahkovodných reaktorov*. A položil nám otázku, či toto spojenie je správne.

V nadhodenej otázke ide vlastne o správnosť prídavného mena *životnostný* (= vzťahujúci sa na životnosť niečoho), pretože spojenie *životnostná skúška* je syntakticky správne a bežné. Tak sa najčastejšie vyjadruje prívlastok pri podstatnom mene, ako to ukazujú podobné prípady ako *výkonnostná trieda*, *pôrodnostná krivka*, *veľkostný sortiment* a pod.

Často sa podobný vzťah vyjadruje nezhodným genitívnym prívlastkom, ako *skúška hmotnosti*, *prieskum úmrtnosti* a pod. Preto by sa vo východiskovej vete mohlo použiť aj spojenie *skúška životnosti*, teda vlastne podstatné meno *životnosť* namiesto prídavného mena *životnostný*.

Podstatné meno *životnosť* je bežné v spojeniach ako *životnosť materiálu*, *životnosť stroja*, *životnosť stavby* a pod. Ale prídavné meno *životnostný* je nový prostriedok, nové slovo, ktoré doteraz nie je zachytené ani v lexikálnom archíve Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ani v žiadnom slovníku spisovnej slovenčiny. Napriek tomu nám prichodí akosi známe, vlastne významovo prehľadné ako odvodené od podstatného mena *životnosť*: *životnosť* — *životnostný*.

Na záver možno formulovať takúto odpoveď: Prídavné meno *životnostný* je dobre utvorený novotvar (neologizmus) a takisto aj spojenie *životnostná skúška* je syntakticky správna konštrukcia, hoci spojenie *skúška životnosti niečoho* je bežnejšie a najmä menej náročné, a preto oveľa zreteľnejšie. Spojenie *životnostná skúška* patrí zatiaľ skôr do pracovného (odborného) slangu.

J. Ružička

Harfista — harfenista. — Z listu N. N-ovej: „Hrám v orchestri na harfe. Som teda *harfenistka*. Slovo *harfenista* — *harfenistka* používame všetci. Nevie, či mám prijať upozornenie istého známeho, že správny názov môjho povolania je *harfista* — *harfistka*.“

Pomenovanie *harfenista* — *harfenistka* sa v bežnej slovnej zásobe slovenčiny hodnotí ako staršie. Časť (morféma) *-en-* v slove *harfenista* pochádza zo slova *harfeník*, ktorým sa kedysi pomenúvala osoba hrajúca na harfe, zväčša ako potulný hudobník. Pomenovanie *harfeník* sa slovotvorne člení na dve časti: *harfen-ik*. Slovotvorný základ *harfen-* sa využil aj pri utváraní pomenovania osoby hrajúcej na harfe: *harfen-ista*. Slovotvorná prípona *-ista* je prevzatá, pôvodom cudzia prípona. No v dnešnej slovenčine sa už vžíla a dokonca je veľmi produktívna. ňou sa tvoria názvy osôb podľa predmetu, ku ktorému má osoba nejaký vzťah, napr. *traktorista*, *kombajnista*, *bicyklista* (pozri J. Horecký, Slovenská lexikológia. I. Bratislava, SPN 1971, s. 108). Ako vidieť z uvedených príkladov, slovotvorná prípona *-ista* sa pripája priamo k slovotvornému základu: *traktor-ista*, *kombajn-ista*. Takýmto spôsobom sa tvoria aj názvy hudobníkov, ktorí hrajú na istom nástroji. Meno tohto nástroja je základovým, motivujúcim slovom. Z mena sa preberá slovotvorný základ na utvorenie názvu osoby pomocou prípony *-ista*: *klavír* — *klavirista*, *cimbal* — *cimbalista*, *saxofón* — *saxofonista*, *husle* — *huslista*, *basa* — *basista*, a tak aj *harfa* — *harfista*. Časť *-en-* nepatrí do slovotvorného základu v slove s príponou *-ista*.

V Slovníku slovenského jazyka sa uvádzajú obidva názvy osoby hrajúcej na harfe, aj *harfenista*, aj *harfista*, pričom tvar *harfenista* sa charakterizuje ako zastaraný. Aj našim krátkym výkladom sa prihovárame za používanie novšieho pomenovania: *harfista* — *harfistka*.

V. Betáková

Riaditká, riadidlá, kormidlo? — Pracovník Krátkeho filmu v Bratislave sa nás pýtal, ako sa správne nazýva tá časť bicykla, ktorá umožňuje jeho ovládanie a udávanie smeru jeho pohybu. Pri nahrávaní komentára k filmu totiž vznikla polemika, či sa má používať názov *riaditká*, *riadidlá* alebo *kormidlo*.

Z uvedenej trojice názvov sa v Slovníku slovenského jazyka (SSJ) zaznačuje slovo *kormidlo* [SSJ I, s. 748], ale s výkladom „zariadenie, ktorým sa určuje smer plavidla alebo lietadla“ a slovo *riadidlá* [SSJ VI, s. 88] s výkladom „časť bicykla (motocykla), ktorá umožňuje jeho ovládanie, ktorou sa riadi jeho smer“. Podľa toho by sa v spisovnej slovenčine mal používať názov *riadidlá*. Lenže v jazykovednej a ďalšej odbornej literatúre sme o týchto názvoch našli aj iné fakty a aj na základe nich sme dospeli k inému záveru.

K. Palkovič v článku České slova řídití, řidič, řada ap. a ich slovenské ekvivalenty [Kultúra slova, 1, 1967, s. 141—145] konštatuje: „*Řídítka*. Toto slovo vo význame držadlá na bicykli, motorke má slovenský ekvivalent *kormidlo*“. Odvoláva sa pritom na článok J. Horeckého K terminológii bicykla [Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1958, s. 312—313]. Š. Peciar v článku

Slovenské ekvivalenty českých výrazov na -tko [Kultúra slova, 2, 1968, s. 329—335] uvádza k českému slovu *řídítko* slovenský ekvivalent *kormidlo* a v zátvorke poznámku „*vo vojenskej terminológii i riadidlo, riadidlá*“. V československej štátnej norme ČSN 309 003 Názvosloví jízdních kol — Řízení sa k českému termínu *řídítka* uvádza slovenský ekvivalent *kormidlo*. Vo vyhláske Federálneho ministerstva vnútra č. 100/75 Zb. o pravidlách cestnej premávky sa v § 44, bod 2, uvádza: „*Cyklista nesmie ísť bez držania kormidiel, držať sa iného vozidla, ísť v tesnej blízkosti za motorovým vozidlom, viesť za jazdy druhý bicykel, ručný vozík, psa alebo iné zviera a voziť predmety, ktoré by sťažovali vedenie bicykla alebo ohrozovali iné osoby*“. Ako vidieť, v závažných predpisoch (ČSN, vyhláska) sa používa názov *kormidlo*.

V slovenských nárečiach sa na pomenovanie časti bicykla, ktorá umožňuje jeho ovládanie, zväčša používa slovo *korman*, prípadne jeho hláskové varianty *kormaň*, *kormáň*, *kermaň*. Názov *korman* a jeho hláskové varianty pochádzajú z maďarského slova *kormány* (vysl. kormáň), čo značí kormidlo, a v spisovnom jazyku ich hodnotíme ako nespisovné.

V cyklistických kruhoch sa niekedy používa aj slovo *riaditka*. Slovo *riaditka* však nemožno prijať do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, a to z dvoch príčin: 1. je utvorené slovotvornou príponou -tko, ktorá v spisovnej slovenčine ako slovotvorný prostriedok na tvorenie názvov vecí a nástrojov nejestvuje; 2. jeho odvodzovacím základom je sloveso *riadit*, ale to sa nepoužíva na pomenovanie činnosti, ktorou sa ovláda smer pohybu bicykla; namiesto slovesa *riadit* sa v tomto význame používa sloveso *viesť*, teda *viesť bicykel* a podobne aj *viesť motocykel*, *viesť auto* [pozri okrem iného aj uvedenú vyhlášku o pravidlách cestnej premávky].

Z tých istých dôvodov, ktoré sme uviedli proti slovu *riaditka* (v 2. bode], nevyhovuje celkom ani názov *riadidlá*, hoci sa s ním možno stretnúť aj v tlačných textoch, napr.: *Bicykel bez prednej brzdy, na riadidlách zavesené tri tašky s nákupom a s tridsiatimi dvoma prázdnyimi fľašami...* [Stop, 5, 1975, č. 10, s. 16]

Záver: Na pomenovanie tej časti bicykla (ale aj motocykla), ktorá umožňuje jeho ovládanie a udávanie smeru jeho pohybu, odporúčame používať názov *kormidlo*, ktoré má v súčasnosti aj záväznú terminologickú platnosť. V ďalšom vydaní Slovníka slovenského jazyka bude potrebné tento význam pri slove *kormidlo* doplniť.

M. Považaj

Úmorie. — Z listu J. Prokeša vyberáme otázku, či je v spisovnej slovenčine potrebné slovo *úmorie*.

Na túto otázku treba odpovedať kladne. Slovo *úmorie* je odborný termín s významom „územie, z ktorého odtekajú všetky rieky do jedného mora“. Preto možno hovoriť napr. o atlanticko-arktickom alebo pacificko-indickom úmorí. Samozrejme termín *úmorie* má pomerne malú frekvenciu. Aj slovo-

tvorne patrí k málo frekventovanému typu, kde je predpona *ú-* a prípona *-ie* pri substantívnom základe: *more* — *úmore*, *zem* — *územie*.

Napokon treba upozorniť, že *úmore* je oveľa väčšie územie než *povodie*. Povodie je oblasť, z ktorej odvádza vody jeden riečny systém, kým *úmore* je súhrn viacerých, lepšie povedané mnohých povodí.

Na záver: Slovo *úmore* je dobre utvorený a potrebný odborný termín.

J. Ružička

Chile — Čiľan? Istý náš známy sa zastavoval nad tým, že v slove *Čiľan* sa píše, ako to videl v novinách, mäkké *l*. Podľa neho sa tu má písať tvrdé *l*, ako sa píše a vyslovuje v základnom názve *Chile*. Tvrdá výslovnosť v názve *Chile* je preto, lebo ide o slovo cudzieho pôvodu. Nášho známeho sme presvedčili, že mäkké *l* je v obyvateľskom mene *Čiľan* náležité podobne ako aj v iných obyvateľských menách s príponou *-an*. Písanie mäkkého *l* treba totiž dávať do súvislosti s písaním iných mäkkých spoluhlások, t. j. *ď*, *t*, *ň*.

Môžeme uviesť dosť príkladov na to, že aj v iných prípadoch sa pred príponou *-an* tvrdá spoluhláska mení na zodpovedajúcu mäkkú spoluhlásku. Napr.

d — *ď*: *Kanada* — *Kanaďan*, *Holandsko* — *Holandán*, *Kalonda* — *Kalonďan*, *Island* — *Islandán*,

t — *t'*: *Kréta* — *Krétan*, *Egypt* — *Egyptan*, *Kúty* — *Kúťan*, *Skalité* — *Skalitán*,

n — *ň*: *Čína* — *Čiňan*, *Bojná* — *Bojňan*, *Polichno* — *Polichňan*, *Rudno* — *Rudňan*, *Komárno* — *Komárňan*,

l — *ľ*: *Gbely* — *Gbelan*, *Belá* — *Beľan*, *Počúvadlo* — *Počúvadžan*, *Sihla* — *Sihľan*.

Podobne sa pravidelne píše mäkká spoluhláska v miestnych názvoch pred príponou *-any*, napr. *Ožďany*, *Tekoldany*; *Piešťany*, *Košťany*, *Chrfany*; *Rudňany*, *Mlyňany*, *Rovňany*; *Kostoľany*, *Herľany*, *Moždľany*, *Doľany*, *Michaľany*, *Sokoľany*.

Písanie a výslovnosť mäkkého *l* v obyvateľských menách utvorených príponou *-an* je náležité a pravidelné. Strieda sa tu tvrdé *l*, ktoré je v základnom miestnom názve, s mäkkým *l* v obyvateľskom mene. Podobný stav je v nárečiach, v ktorých sa rozlišuje *l* a *ľ*, resp. labializované *ɫ* a *l*, napr. *Gbeji* — *Gbelan*.

Nedotýkame sa tu otázky písania *ch*, resp. *č* na začiatku slova *Čiľan* (slovo s príponou *-an* svedčí o istej forme zdomácnenia), ale pred príponou je mäkké *l* (*Čiľan*) náležité.

K. Palkovič

Spytovali ste sa

Životnostná skúška. J. Ružička	189
Harfista — harfenista. V. Beťáková	190
Riaditká riadidlá, kormidlo. M. Považaj	190
Úmorie. J. Ružička	191
Chile — Chiľan? K. Palkovič	192

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 11, 1977, č. 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v marci 1977. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977

Cena Kčs 3,—